STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02200

YEHUDAH HA-LEVI

Morris Rosenfeld

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

בינה צעשינסקי ביבליאטעק

לעבענסבעשרייבונגען
פון בעריהמטע מענער

יהודה הלוי

דער גרעסטער העברעאישער דיכטער

זיין לעבען און זיינע שריפטען.

פריי בעארבייטעט נאך פערשיעדענע
קוועלען, פון

מאררים ראזענפעלד.

Copyright, 1907,
By the International Library Publishing Co.

יהודה הלוי

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני.
(תהלים קל"ז.)

פאָרוואָרט.

פאָרצוטרעטען פאר רבי יהודה הלוי איז פונקט וויא פאָרצוטרעטען פאר א'ן ארון קודש; פאר דעם ארון פון בית המקדש אין וועלכען עס זיינען געלעגען דיא לוחות, און איבער וועלכען עס האָבען זיך געשפרייט דיא גאָלדענע פליגעל פון דיא כרובים. נאָר אזעלכע כהנים גדולים אין איכל פון דער וועלט ליטע־ראַטור וויא געטהע און היינע האָבען געהאַט דאָס פולע רעכט מקריב צו זיין מיינונגען און געפיהלען פיר זייער אונשטערבליכען חבר, וואָס האָט דערגרייכט דעם זיבעטען הימעל פון דער פּאָעזיע. דאָך ווייל דיא ארבייט — צו שרייבען איבער יהודה הלוי — איז אזוי הייליג, ערהאבען און ריזיקאַליש, דערפאר לאָקט זיא אָן און בע־הערשט אזוי וויא א כשוף.

ארומנעהמען דעם גייסט פון יהודה הלוי איז — פונקט וויא ארומנעהמען דעם ים הגדול — אַ זאַך, וואָס איז אונמעגליך, גאָט האָט זיך שוין מיט איהם גע'עצה'ט אין בעשאַפען דיא וועלט און דיא ליעבע, און שפּעטער האָט ער איהם פערטרויט דיא סודות הבריאה און ער האָט פאר זיך אליין געשאַפען אייביגע וועלטען פון געזאַנגען. העכסטענס וואָס מען קען — איז שרייבען וועגען יהודה הלוי דעם מענש, דעם נאַציאָנאַליסט, דעם געטרייען זוהן פון זיין אָרעם, עלענד פאָלק. אָבער אויך דיזע ארבייט איז אין דעם פאַל פערבונדען מיט גרויסע שוויעריגקייטען, ווייל דיא וויכטיגסטע

שטריכען פון יהודה הלוי׳ס לעבען זיינען פון אונז בעהאלטען, און מיר קענען זיך נאר בענוצען מיט דעם מאגערען, קארגען שטאף, וואס מיר געפינען וועגען איהם אין דער אידישער געשיכטע און אין האלב דונקעלע שטעלען פון פערשיעדענע שרייבער אין דיא אראבישע און העברעאישע שפראכען. עס איז דערפאר לייכט צו פערשטעהען, וויא וועניג מען קען גערעכט בלייבען בעשרייבענדיג יהודה הלוי אלס פאעט און פילאזאף.

יהודה הלוי — דיא זונן פון אמונה און האפנונג פון דעם אידישען פאלק — שטעהט הויך און גלענצענד אין הימעל פון זיין אומה; ער האט צו זיך קיין גלייכען. ער איז דער איינציגער, וואס האט גע׳ירש׳עט דיא הייליגע אוצרות פון דיא נביאים און האט זיי מיט דיעזעלבע בעגייסטערונג פערטהיילט צו זיינע ברידער און צו זיין הערצענסגעליעבטע ציון — זיין ערשטע און לעצטע ליעבע; דיא געלוסטיגקייט פון זיין נאבעלער נשמה.

יהודה הלוי האט בעזונגען זיין אונשטערבליכע „ציון,“ אין דער גאלדענער צייט פון דער אידישער פאעזיע, ווען עס האבען העל און גרויס געשיינט אזעלכע ליכטיגע שטערען וויא ר׳ משה אבן עזרה, יהודא אבן־גיאת, יהודא אבן־עבבאס, שלמה אבן־צאקבעל און אנדערע בעריהמטע דיכטער פון יענעם דור. זיי האבען אלע דאן געזונגען זייערע ליעדער און געשריעבען גרויסע ווערק, דאך דער גרעסטער און אייביגסטער פון זיי איז דער זינגער פון „ציון הלא תשאלי.“ — יהודה הלוי. זיין נאמען איז געבליעבען ניט נאר אויף דיא קאלטע בלעטער פון דער געשיכטע, זאנדערן מיט פייער־דיגע אותיות איז ער איינגעקריצט אין דיא הערצער פון זיינע גלות ברידער. זיינע מאנומענטען שטעהען אין דיא מחזורים, סדורים און קינות, זיין נאמען איז איינגעשלאסען אין דיא תפילות, וואס בעקרוינען דיא אידישע ימים טובים און גיסען אן דיא אידישע הער־צער מיט ליעבע און בטחון.

לעבענדיג אין שפאניען אין 11טען און 12טען יאהר הונדערט, אונטער דעם איינפלוס פון אראבישער קולטור, האט יהודה הלוי, פונקט וויא זיינע צייט גענאסען און חברים, אויך געדיכטעט און גע־

שריעבען אין אראביש. דאך אין דער צייט, וואס דיא איבעריגע אידישע דיכטער האבען געזוכט נאכצוטהאן די אראבישע פאעטען, און האבען פערוועגדעט כמעט זייער גאנצען גייסט אויף דיעזער פרעכטיגער, פרעמדער שפראכע, פאר א פרעמד פאלק אין א פרעמדע קולטור, האט יהודה הלוי געזונגען זיינע רייכע שמעקעדיגע ליעדער אין דעם הייליגען לשון פון דיא פראפעטען. מיט דעם פייער פון זיין גליהענדער זעעלע האט ער אנגעצונדען דיא מנורה אין דעם טעמפעל פון זיין פאלקס אונשטערבליכקייט און זיא וועט אייביג ברענען.

אזוי וויא מען קען זיך ניט פארשטעלען א מאי אהן בלומען, און א זעלטענע שעהנהייט — אהן א זיסע מינע, אזוי קען מען זיך ניט פארשטעלען יהודה הלוי אהן ציון. ביידענס אייביגע נעמען קומען גלייך אויפ'ן זכרון, אזוי ענג און איניג זיינען זיי צוזאמענגעוועבט מיט זיידענע ליעבעס פעדים און גאלדענע שטראהלען, אין יהודה הלוי'ם אייביגע מעלאדיען. זיין גייסט און זיין נשמה זיינען צוזאמען געוואקסען מיט אלע היילגע, היסטארישע פלעצער פון ארץ ישראל, אז מען קען ניט דענקען וועגען דעם קלענסטען שטויבעלע פון אונזער אלטער, אמאליגער היים מען זאל פאראיינס ניט דענקען וועגען יהודה הלוי'ם טיעף דורכגעלעבטע און דורכגעפיהלטע ציון געזאנגען, אין וועלכע עס וועהט דערזעלבער לאווער זאנפטער ווינטעלע, וואס גלעט דיא בלומען פון כרמל און מאכט שעפטשען דיא גרינע עהלבירט בלעטלעך פון דעם הר הזיתים. און כל זמן אידען וועלען קומען וויינען ביי דער איינגעפאלענער וואנד, וועלען זיך זייערע טרעהרען צונויפמישען מיט דיא טרעהרען פון יהודה הלוי — דיא אידישע קלאג מוטער, און ווען ישראל וועט אמאל „אויפגעריכט און אויסגעלייזט" ווערען פון דעם פינסטערען גלות, וועט יהודה הלוי זיין דיא זיסע הארפע צו זייערע פרייהייטס ליעדער, זייער נייעם „אז ישיר."

דיא ביאגראפיע פון דיעזען דיכטער פרינץ איז דערפאר אזוי וויכטיג פאר דעם אידישען לעזער, וועלכער בעקענט זיך מיט דעם גרעסטען זוהן פון זיין פאלק. דען אויסער א דיכטער איז

יהודה הלוי אויך געווען א גרויסער פילאזאף, וואס האט געזוכט דורך טיעפע חקירה און זעלטענעם שארפזינן אויפצוצייגען דיא ערהאבענהייט פון דער אידישער אמונה און דעם אונבעשטרייטבארען אמת פון אחדות הבורא.

גרויסע מענשען לעבען אין גרויסע צייטען און אויך דיא צייט פון ר׳ יהודה הלוי איז איינע פון דיא וויכטיגסטע אין דער אידישער געשיכטע און זאגאר אין דער אלגעמיינער וועלט געשיכטע, וויא מיר וועלען דאס שפעטער זעהען. און פונקט וויא עס איז אונז נויטיג צו קענען דעם דיכטער אזוי איז אונז אויך וויכטיג זיין צייט, זיינע חברים, זיינע צייט מענשען און דיא גאנצע צורה פון יענער מענשהייט. דען נאר ווייסענדיג און פערשטעהענדיג דאס אלץ וועלען מיר בעסער בעגרייפען דיא פערזאן, וואס מיר זוכען צו קענען.

1 — דיא שפּאנישע דיכטער.

בעגייסטערטע משוררים אין יהודה הלוי'ס צייט — יהודה חריזי'ס שעהנע פערזען וועגען דער אידישער געזאנג־פעריאָדע אין שפּאניען — שלמה אבן־גבירול און זיינע גרויסע ווערק — דיא פערשיעדענהייטען צווישען אבן גבירול און הלוי.

ווען מען זאָל צונעהמען פון דער העברעאישער ליטעראטור דיא פּאָעזיע פון דיא שפּאנישע פּאָעטען דאן בלייבט איהר כמעט ניט מעהר וויא דיא ביבעל. עס האָבען זיך געפונען אידישע דיכטער אין יעדען דור אין יעדען לאַנד, דאָך שפּאניען שטעהט מיט איהרע משוררים צום העכסטען. ניט קיין קליינע דיכטער האָבען אידען געהאַט אין איטאַליען. מען דאַרף נאָר אָנרופען דיא נעמען קלונימוס בן קלונימוס (1287) עמנואל הרומי (1272) דיא שפּעטערע דיכטער וויא יוסף אלמנצי, ביידע לוצטו'ס און אנדערע, דאָך האָט דיעזע מדינה פון זונשיין און בלומען ניט אריינגעגעבען איהר ליכט און פּארפומע אין איהרע העברעאישע פּאָעזיע. דיא אידישע משוררים פון דער איטאַליענישער שולע פעלט דיא ארגינאַליטעט, דיא ריינקייט, דיא טיעפקייט, דיא עלאסטישע, ווייכע, גלענצענדע בייגזאַמקייט פון זייערע שפּאנישע פאָרגענגער, וועלכע האָבען גע־מייסטערט העברעאיש מיט וואונדערבאַרע געניטקייט און זעלטענער קינסטלער קראַפט.

גרויסע מייסטערס זיינען זיי אַלע געווען, אפילו דיא, וואָס האָבען זיך נאָר געשפּיעלט מיט דער שפּראַכע און האָבען בלויז נאָכגעמאַכט דיא אראַבישע דיכטער פון יענער צייט. יהודה הלוי שטעהט ניט אליין, ער איז ארומגערינגעלט פון אַ סך בעגייסטערטע מוזען־קינדער. נאָך מיט 65 יאָהר פאַר איהם איז אויפגעגאַנגען אַ זונן אויף דעם הימעל פון דער אידישער פּאָעזיע אין שפּאניען, וואָס האָט ליידער ניט לאַנג געשיינט און איז באַלד פערלאָשען געוואָרען:

דאָס איז געווען דער גייסטרייכער, טיעפזיניגער פּאָעט און דענקער רב שלמה בן יהודה אבן־גבירול, אָדער וויא ער איז בעקאַנט אין אַראַביש מיט דעם נאָמען אבו־איוב סולימאן אבן־יחייא. דיעזער וואונדערבאַרער מענש האָט סך הכל געלעבט 49 יאָהר און דאָס, וואָס ער האָט געשאַפען וועט לעבען אייביג. כל זמן מענשען וועלען פיהלען און דענקען וועלען לעבען אבן־גבירול׳ס קרעפטיגע שירים, איבערהויפּט זיין פילאָזאָפיש־פּאָעטיש ווערק „כתר מלכות,“ וואָס האָט כמעט קיין גלייכען אין קיין ליטעראַטור.

שלמה אבן־גבירול איז געבאָרען געוואָרען אין מאַלאַגאַ שפּאַניען אין דעם יאָהר 1021 און איז געשטאָרבען אין דעם יאָהר 1070 פּונקט אין 16 יאָהר שפּעטער אין 1086 האָט יהודה הלוי דער־זעהען דיא וועלט, מען קען זאָגען, אַז מיט אבן־גבירול איז דיא העברעאישע פּאָעזיע אין שפּאַניען געבאָרען געוואָרען און נאָך ר׳ יהודה הלוי איז זיא אָבגעשטאָרבען. עס האָבען זיך נאָך אפילו געפונען דיכטער, וואָס האָבען זיס און ליעבליך געזונגען, אָבער דער פייער פון דיא אמת׳ע פּאָעזיע האָט זיי געפעהלט. זיי זיינען געווען שעהן, אָבער פלאַך. אבן־גבירול און יהודה הלוי האָבען אויסגעשעפּט דעם גאַנצען קוואַל פון דיא פּאָעזיע און עס איז ניט מעהר געבליעבען קיין בעגייסטערונג פאר דיא שפּעטערע דיכטער.

יענע ערהאַבענע געזאַנג־פּעריאָדע פון דיא שפּאַנישע אידען ווערט שפּעטער גרויסאַרטיג געשילדערט אין דעם ספר תחכמוני (שער י״ח) פון דעם גרויסען פּאָעט יהודה חריזי (1218).

אָט זיינען חריזי׳ס מייסטערהאַפטע ווערטער:

ויקם אחריהם דור המשוררים הנעמנים־ונקרא זמנם זמן הנצנים, כי היה הדור כמו קוצים והם כשושנים, והוא דור המשוררים הנפלאים, הקוראים חבל נביאים, אשר היה מהם הלוי רב יהודה, תור התורה ועדי התעודה, ושאר משוררי דורו ילוה אליהם השלום, ואף על פי שלא הגיע אחד מהם בשירו למעלות רבי שלמה, ולא השיג לתוקף נאמו, ימתק טעמו, אך היה להם מלים נפלאים, וחרוזים נוראים, ועל פיהם נראו נוראות השירים הערבים, כאלו לקוחים מפרי

כּרובים, יתנח עליהם הרוח והמה בכתובים, ויתנבאו ולא יספו, ולשמוע נוראות שירם נדבי עמים נאספו.

אין אידיש קענען עטליכע פון דיזע שורות איבערגעזעצט ווערען אומגעפעהר אזוי:

נאָך זיי האָט מען געזעהען א דור פון דיכטער בליהען — א זעלטענע צייט פון הימעל זיסע מעלאָדיען — דאָס איז געווען דער דור פון גייסטיגע ריעזען — וויא א נביאים כאָר האָבען זיי זיך בעוויעזען — דאָ איז יהודה הלוי אויך אויפגעטרעטען — דער תורה׳ס שטאָלץ און דיא ציערונג פון דיא פּראָפּעטען — און אנדערע זינגער, אויף זיי א אייביגער פּריידען, — דער חן און דער כבוד פון דיא שפּאנישע אידען — דאָך אַבוואָהל קיינער פון זיי האָט געקענט דערלאנגען — וויא גבירול דעם העכסטען הימעל פון געזאנגען — דאָך האָבען זיי געפונען ווערטער שארף און מעכטיג — און זייערע ליעדער זיינען גרויס און רייך, און פּרעכטיג.

וויא מען זעהט האָט חריזי געשטעלט אבן־גבירול אַלס דיכטער העכער אפילו וויא יהודה הלוי. ווען מען בעטראכט גבירול׳ס קורצען לעבענס לויף מוז מעןווירקליך שטוינען איבער דיא גרויסקייט פון זיינע ווערק איבער דעם היילינגען פּראכט, וואָס ליעגט אויסגעגאָסען אויף אַלע זיינע פּערזען און איבערהויפּט איבער זיין געטליכע הימנע „כתר מלכות,“ איבער זיינע בעריהמטע ווערק אין לשון קודש און אַראַביש, וואָס ער האָט געמייסטערט וויא קיין אַנדערער. מעגליך אַז ער האָט אין דער פּאָעזיע אין מאַנכע ערטער איבערגעפליגעלט דעם גרויסען ציון זינגער, דאָך אַלס פּילאָזאָף שטעהט יהודה הלוי הימעל הויך איבער איהם. עס איז איבערהויפּט שווער צו זאָגען וועלכע פון דיא צוויי מייסטערס עס איז גרעסער אין דער פּאָעזיע ווייל דער שטאָף, וואָס זיי בעארבייטען, איז אזוי פערשיעדען. גבירול בעזינגט זיין אייגענעם אונגעלונגענעם לעבען, דיא אכזריות פון שיקזאַל, וועלכער האָט איהם אַזוי ביטער אָבגענאַרט, ווערהענד יהודה ווידמעט זיין היילינגע האַרפּע, מיט אַ גאַנץ קליינע אויסנאַהמע, אויסשליסליך צו זיין פאָלק.

אפילו אין זיינע ליעבע־ליעדער זעהט מען אויך נאָר דיא אידישע טאָכטער דעם ערהאַבענעם טיפּ פון דיא בנות ציון. גבירול און יהודה זיינען פערשיעדען אין דער ליריק פונקט וויא געטהע און היינע. *) גבירול איז אַ היינע און יהודה—אַ היינע און אַ געטהע צו־זאַמען.

מען דאַרף נאָר דורכלעזען יהודה הלוי'ס ליעבע־ליעדער צו דערזעהען דעם גרעסטען ראָמאַנטיקער אין דער העברעאישער ליטעראַטור; צו דערזעהען היינע'ס א לייבליכען חבר, און מען דאַרף זיך ארייגלאָזען אין זיינע פילאָזאָפישע אנשויאונגען אום צו דערזעהען פאר זיך דעם גרויסען דענקער, וועלכער אַלס פּאָעט־פילאָזאָף, אָדער פילאָזאָף־פּאָעט האָט צו זיך קיין בעסערען פער־גלייך וויא געטהע. אוןביידע בעריהמטע דייטשע דיכטער האָבען מודה געווען, אַז יהודה הלוי איז איינער פון דיא גרעסטע וועלט־זשעניען.

געטהע זאָגט, איבערלעזענדיג „ציון הלא תשאלי": — „עס ליעגט אַ פייער פון בענקשאַפט אין דיעזער קינה וויא אין וויינינג געדיכטען" און היינע האָט זיין אידישען ברודער־פּאָעט געווידמעט אַ אונשטערבליכעס געדיכט פון פיעל הונדערט ציילען.

---

*) זעה „היינריך היינע — זיין לעבען אין זיינע שריפטען" ארויסגעגעבען פון דיא „אינטערנאציאָנאַלע ביבליאָטהעק פערלאג קאָ."

2 — דיא אידיש־שפאנישע צייט

דיא תורה טראגט זיך איבער פון בבל נאך שפאניען — מחלקות צוליעב גאונים אין פומבדיתא — דער אונגליק מיט דיא שלוחים פון סורא׳ר ישיבה — דיא גרויסע בעדייטונג פון אבן שפרוט — שפאנישע אידען דערוויסען זיך צום ערשטען מאל וועגען דיא אידישע מלוכה פון דיא חאזארען.

מיר האבען פריהער בעמערקט, אז יהודה הלוי האט געלעבט אין א גרויסע צייט פאר אידען. מיר וועלען דערפאר ווארפען א בליק אויף דעם אידישענשטאנד אין יענע דורות אום בעסער צו פערשטעהען אונזער דיכטער. ניט אומזיסט ווערט יענע צייט בעצייכענט אין דער אידישער געשיכטע אלס דיא „אידיש־שפאנישע צייט," דיא מדינה פון צלמים און אינקוויזיציעס, וועמעס נאמען עס ווארפט ארויף א שרעק אויף יעדען דענקענדען מענשען, איז נאך אין דעם 10טען און 11טען יאהר הונדערט ניט געווען דיא שפאניען פון טארקוואמאדעס צייט. דיא קירכע האט נאך דארט דאן קיין פעסטען פונדאמענט ניט געהאט און דיא שפאנישע הערשער זיינען דאס רוב מחמדאנער, וואס האבען גערעדט אראביש און געהאלטען דיא רעליגיאן פון איסלאם.

נישט אלע פון דיא אראבישע כליף׳ן (הערשער) זיינען געוועזען פיינע מענשען, מאנכע פון זיי האבען ארויסגעוויעזען געגען אכזריות געגען אידען, דאך דיא מעהרצאהל פון זיי זיינען געווען גערעכט, גוט און בארעמהערציג. זיי האבען געגעבען דיא אידען א סך רעכטע, און זיי ערהויבען צו דיא העכסטע שטאפלען פון כבוד און גדולה. אין דיא אראבישע הויפען האבען זיך שטענדיג געפונען אידישע דאקטוירים און אידישע געלעהרטע מיט וועלכע דיא הערשער האבען שטאלצירט און אין וועמעס זכות דיא שפאני־

שע אידען האָבען גענאָסען אַ סך פריוויליגיעס ...

אין דער צייט פון 950 ביז 1020 נאָך קריסטוס געבורט איז בעזאָנדערס גוט געווען אין שפאַניען. דער עדלער כליף עבדאל רחמן דער דריטער איז געווען אַ גרויסער ליעבהאָבער פון חכמה און האָט מקרב געווען אַלע מענשען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט וויסענשאַפט; קיין אונטערשיעד צו וועלכע אומה אָדער אמונה דיעזע מענשען האָבען געהערט. עס איז דערפאַר גאַנץ גוט געווען קריסטען און אידען, דער אונטערשיעד איז נאָר געווען צווישען דיאביידע, וואָס דיא קריסטען, וועלכע האָבען זיך דעמאָלט גערופען מוזעראַבער, האָבען אָנגעהויבען פערלאָזען זייער אמונה און זייער שורש, וועהרענד דיא אידען האָבען געזוכט מחזק צו זיין זייער גלויבען, צו בעפעסטיגען דאָס אידישקייט און צו בעלעבען דיא העברעאישע שפראַכע.

דיא אויפבליהונג פון תורה און חכמה אין שפאַניען, איז געקומען אין יענער קריטישער צייט, ווען אין דער גרויסער אידישער ישיבה פון פומבדיתא, בבל, האָט דיא תורה אָנגעהויבען ביסלעכווייז שוואַך צו ווערען. דער הייליגער פייער פון דיא אידישע למודים האָט זיך אין בבל ניט אויסגעלאָשען, זאָנדערן ער האָט זיך איבערגעטראָגען נאָך אייראָפּאַ. בבל וואָלט נאָך אפשר פאַר אַ צייט געווען דער מיטעלפונקט פון אידישע לעהרונג ווען ניט דאָס אָפטע מחלוקות פון דיא דאָרטיגע אידען וועגען דעם טיטעל „גאון“. דאַן האָט נאָך ניט געקענט יעדער רב'ל זיך אַ נאָמען געבען „גאון“. דיעזען טיטעל האָט מען געמוזט קריעגען. צו ווערען אַ גאון האָט מען גענדאַרפט האָבען סמיכה. מאַנכע איז דאָס אָבער דאָך געלונגען זיך ארויפצוכאַפּען אויף דער שטעלע פון „גאון“ אפילו געגען דעם ווילען פון עולם. דאָס האָט אַ סך געהאָלפען אונטערצובריינגען דיא ישיבה פון פומבדיתא און דאָס יודענטהום האָט דאָרט אויפגעהערט בליהען און וואַקסען.

קיין גרעסער גליק האָט אויך געהאַט דיא ישיבה פון סורא, וועלכע האָט ארויסגעשיקט פיער שלוחים צו זאַמלען נדבות. דריי

פון דיא שלוחים האט דער מחמדאנער אדמיראל אבן ראמחאיץ געפאנגען. איינעם פון זיי: שמריה בן אלחנן, האט דער אדמי־ראל פערקויפט אין אלכסנדריען, דארט האבען איהם דיא אידען אויסגעלייזט און ער האט זיך בעזעצט אין קאירא. דעם צווייטען: חושיאל האט מען פערקויפט אין אפריקא און ער איז געבליעבען אין קירואן; דער דריטער: נתן בר יצחק איז פערוואָרפען געוואָרען קיין נארבאן; דער פיערטער אבער — ר׳ משה בן חנוך — האט געליטען מעהר פון זיינע אומגליקליכע חברים. ער האט געהאט זעהר א שעהן, געראטהען ווייב און א קינד וואס ער האט שטארק ליעב געהאט און האט זיי מיטגענומען אויף זיין נסיעה. ווען מען האט זיי אלע געפאנגען האט דער אדמיראל געוואָרפען אן אויג אויף דאס אידישע ווייבעל און האט איהר אנגעפאנגען טשעפען. זעהענדיג, אז זיא וועט זיך פון זיינע הענד ניט ארויסדרייען, און אז דיא סכנה איז גרויס, האט זיא מיט דיא צושטימונג פון איהר מאן, וועלכער האט איהר פערזיכערט, אז זיא וועט אויפשטעהען תחית המתים, זיך ארייננגעוואָרפען אין ים. נאך דעם אומגליק האט מען ר׳ משה בן חנוך מיט זיין קליינעם זוהן געבראכט אלס שקלאוו אין קורדובה, שפאניען, און דארט האט איהם דיא אידישע קהלה אויסגעלייזט, אבוואהל קיינעם איז גאר אויף דער מחשבה ניט געקומען, אז מיט דעם פדיון שבויים האבען זיי בעפרייט אזא מאן, וואס אויף איהם איז געפאלען דער גורל ארייננצוברייננגען א נייע ליכטיגקייט אין לאנד, וואס דארף בעשייננען דאס גאנצע יודענטהום פון שפאניען.

ר׳ משה בן חנוך האט באלד ניט מגלה געווען ווער ער איז, און ווען ער איז דאס ערשטע מאל געקומען אין בית המדרש האט ער זיך געזעצט ביי דער טהיר אין א ווינקעלע און האט געהערט תורה פון קורדבה׳ס רב ר׳ נתן, וועלכער איז ניט געווען קיין גרוי־סער למדן. ווען ר׳ נתן האט אבער א טעות געהאט, האט זיך ר׳ משה ניט געקענט בעהערשען, איז שטיל צוגעגאנגען און מיט גרויס עניוות אויפגעקלערט דעם פשט. דער עולם האט באלד דערזעהען, אז ער האט צו טהאן מיט א זעלטענעם חריף, דיא לומדים האבען

זיך פערוואונדערט אויף ר׳ משה׳ס גרויסע בקיאות און טאקע באלד אויף מארגען האט ר׳ נתן מיט׳ן ווילען און גרויס עהרליכקייט איבערגעגעבען דאס רבנות צו ר׳ משה׳ן, ערקלערענדיג איהם אלס גרעסערען למדן.

דער כליף עבדאל רחמן איז געווען צופריעדען פון ר׳ משה׳ס רבנות און זיין גרויסען איינפלוס, וואס ער האט באלד געקראגען אויף דיא שפאנישע אידען. דען מאכענדיג שפאניען פאר דעם צענטער פון אידישקייט און אידישע לעהרונג האבען דיא שפאנישע אידען אויפגעהערט שיקען געלד נאך בבל און האבען נאטירליך פערניצט זייער געלד ביי זיך אין לאנד. אזוי האט זיך געעפענט אין שפאניען דער פרישער שטראם פון תורה און חכמה, וואס האט בעלעבט אלע אידישע הערצער און מחות.

עס זיינען דאן געווען אין שפאניען, אויסער ר׳ משה בן חנוך, אנדערע אידישע געלעהרטע וויא דער מדקדק מנחם בן סרוק און דער שפראכקענער דונש אבן לברט, אבער גרעסער א סך פון דיא דריי בעריהמטע גדולים איז געווען אבו יוסף חסדאי בן יצחק אבן שפרוט פון דער משפחה אבן עזרה. ער האט אויפגעשטעלט פאר דיא שפאנישע אידען א גייסטיגען בנין, וואס האט געדויערט גאנצע פינף הונדערט יאהר. ער איז געווען דער שטאלץ און דער כבוד אין הויף פון כליף עבדאל רחמן און וויא דיא זונן אין הימעל האט ער אראבגעשיינט אויף זיינע ברידער אין שפאניען און אויף זיין גאנץ פאלק. חסדאי איז געווען א גרויסער למדן, א זעלטענער שפראכקענער און א בעריהמטער דיפלאמאט און דיעזע אלע דריי מעלות האט ער אויסגענוצט אין אידישקייט. ער האט אזוי בע־פעסטיגט דאס שפאנישע יודענטהום און האט אין דעם אריינגע־געבען אזא קראפט, וואס האט זיך ניט אויסגעשעפט און איז ניט שוואך געווארען ביז דיא אינקוויזיציע האט ארויסגעטריעבען דיא אידען פון שפאניען.

אין דער צייט פון חסדאי האט מען זיך דאס דערוואוסט אין שפאניען פון דיא חאזארען, (כוזרים) א אידיש פאלק, מיט א׳ן אייגענע אידישע מלוכה, וואס האט זיך געצויגען פון דעם טייך

דאָן איבער קאַווקאַז ביז צום שווארצען ים און דעם דניעפּער. דיא הויפּט שטאָדט האָט זיך געפונען אויף איין אינזעל פון דער וואָל־גאַ. חסדאי איז אויך געווען דער ערשטער איד, וואָס האָט גע־שריעבען אַ בריעף אויף לשון הקודש צו דעם חאַזארישען מלך יוסף, וועלכער האָט איהם געענטפערט, אז דיא חאַזארען שטאַמען ניט פון דיא עשרת השבטים זאָנדערן, אז זייער מלך בולאַן האט זיך מגיר געווען און אָנגענומען דעם אידישען גלויבען. דיעזען שטאָף האָט שפּעטער ר׳ יהודה הלוי בענוצט פיר זיין גרויס פילאָזאָפיש ווערק ספר הכוזרי, אין וועלכען ער ווייזט אויף, אז פון אַלע גלוי־בענס איז דאָס אידיש גלויבען דאָס ריכטיגע.

אין פראַנקרייך האָט זיך צווישען דיא אידען אויך שטאַרק בעפעסטיגט דאָס לערהרנען תורה, אָבער וויא אין אַנדערע קריסט־ליכע לענדער, האָבען דאָרט אידען שטאַרק געליטען פון דיא גלחים און עפּיסקאָפּען, וואָס האָבען געהאַט דיא הויפּט דעה אין לאַנד. אַלע ווייליע פלעגט דיא קירכע אונטערהעצען און מאַכען אינטריגעס וואָס פלעגען ברייננגען בלוטפערגיעסונג און טויט.

אין דייטשלאַנד איז דעמאָלט דיא אידישע לאַגע געווען אַ מיטעלמעסיגע, צו דערלויידען. קיין לומדים האָבען זיך צווישען זיי ניט געפונען און ערשט אין יאָהר 960 איז געבאָרען געוואָרען דער בעריהמטער רבינו גרשום בן יהודה, וואָס מען האָט איהם ניט אומזיסט גערופען „מאור הגולה“ (דאָס ליכט פון גלות) רבינו גרשום און זיין ברודער רבינו מכיר האָבען בעפעסטיגט דאָס לערהרנען פון תורה. רבינו גרשום האָט געשריעבען אַ פּירוש אויף עטליכע מסכתות און אַלע פראַנצוייזישע, דייטשע און איטאַליעניש אידישע קהלות האָבען איהם בעטראַכט וויא אַ גאון און מען האָט זיך אויפ־געהערט ווענדען מיט שאלות קיין בבל. בעזאָנדערס האָט זיך רבינו גרשום בעריהמט געמאַכט מיט דעם חרם, אז מען טאָר ניט נעהמען מעהר וויא איין ווייב.

אין מאַינץ האָבען אידען דעמאָלט געליטען גרויסע צרות. דער קייזער היינריך דער צווייטער האָט געגלויבט אויף אידען אַלע בלבולים, וואָס דיא גייסטליכע און סתם אידישע שונאים

האָבען איהם דערצעהלט. אידען זיינען געצוואונגען געווען זיך צו שמד'ן און צווישען דיא גע'שמד'טע איז אויך געווען רבינו גרשום'ס א זוהן.

אין דעם 11־טען יאָהרהונדערט האָבען זיך אויך אָנגעהאָנ־גען רדיפות אין דיא לענדער פון מזרח־זייט און מצרים. דער כליף חכים איז געווען א זעלטענער פאַנאַטיקער און האָט זיך ענדליך אליין איינגערעדט, אז ער איז א גאָטט און געוואָלט מען זאָל אין איהם גלויבען. ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע צרות נים נאָר אידען אליין, נאָר אויך קריסטען און מחמדאַנער, וואָס האָבען ניט אנער־קענט זיין געטליכקייט. געוועהנליך האָבען אידען געליטען אַם מעהרסטען, ביז אין דעם יאָהר 1020 האָבען איהם דיא מחמדאַנער אליין דער'הרג'עט.

* * *

אָט אזוי האָט אויסגעזעהן דיא אידישע וועלט 136 יאָהר פאַר יהודה הלוי'ס געבורט. אזוי האָט זיך אין שפּאַניען גענומען ענטוויקלען א פעטער, פעסטער באָדען פאַר דיא שפּעטערע אידישע נביאים פון דער נייער צייט. אָבוואָהל שפּאַניען איז שוין דעמאָלט געווען רייך אין אידישע גדולים, קענער אין פערשיעדענע צווייגען פון וויסענשאַפט, איז נאָך פון דעסטוועגען דער שטאָף פון יהודה הלוי'ס נשמה ניט אין גאַנצען פאַרטיג געווען. אידען האָבען נאָר געדאַרפט א סך לעהרנען, קעמפּפען שטייגען און פאַלען, זיעגען און פערלירען, אויפטהאָן און בעפעסטיגען ביז דיא צייט פון דעם גרעס־טען אידישען זינגער איז געקומען. יהודה הלוי, אלס דער פאָל־שטענדיגסטער אידישער גייסט, האָט געמוזט געבאָרען ווערען אין אן אָרט, וואו דיא תורה און דיא חכמה האָבען ערררייכט זעהר א הויכע שטופע און האָבען זיך פעסט איינגעוואָרצעלט אין דיא אי־דישע הערצער און מוחות און האָבען געניאָסען כבוד, גלאַנץ און גדולה. ערשט דעמאָלט איז געקומען יהודה הלוי און האָט דאָס אלץ איינגעזויגען אין זיך, איינגעזאפּט אין זיין הייליגער, גרויסער זעעלע, און געגעבען אידען און אידישקייט דעם העכסטען, פאָל־שטענדיגסטען אויסדרוק אין זיינע אונפערגלייכליכע מייסטערווערק.

3 — פאָרטשריט פון שפּאנישע אידען

דיא אינלענדישע מחלקות פון דיא מחמדאנישע הערשער אין שפּאניען — עס קומען צו נייע אידישע גדולים אין תורה און דרך ארץ — דער שוידערהאפטער סוף פון אביל־הוסיאן יוסף אבן־נאגרעלא און דיא אויסשלאכטונג פון אידען אין גראנאדה — דיא ערשטע מחברים מפרשים פון תוספות.

נאָך חסדאים טויט איז געוואָרען דער הויפּט פיהרער פון די שפּאַנישע אידען, ר׳ שמואל הנגיד פון דער משפּחה אבן־נאגרילה, וועלכער איז געווען אַ מענש מיט אַ פעסטען ווילען, אַ שאַרפען מח און מיט אַ גוט, עדעל הארץ. ר׳ שמואל האָט געלעהרנט תורה ביים לעטצטען רב חנוך — לשון הקודש און דקדוק — ביי ר׳ יהודה חיוג, און אַנדערע לשונות — ביי דיא בעסטע שפּאַנישע געלעהרטע. ווען ער איז אַלט געוואָרען צוואַנציג יאָהר איז אין שפּאַניען אַרויס אַ אינעוועניגסטע קריעג און עטליכע ערטער האָבען זיך אָבגעטהיילט און זיינען געוואָרען זעלבסטשטענדיגע קליינע מלוכות. דעמאָלט זיינען פיעל אידישע פאַמיליעס געצוואונגען געווען זיך אַרויסצו־קלייבען פון קורדבה און זיך בעזעצען אין גראַנאַדאַ, טאָלעדאָ און סרגוזה, און שמואל איז אַריבער קיין מאַלאַגאַ, אַ שטאָדט ביי׳ם ים, וואו ער האָט זיך געצויגען זיין פרנסה פון אַ קלייטעל, וואָס ער האָט דאָרט געעפענט ניט ווייט פון אַ פּאַלאַסט, וואָס דעם גראַ־נאדישען קעניג׳ס חאַבוס הויפּט־מיניסטער אבו־אלקאסאם אבן־אלעריף האָט אויסגעבויט. שמואל האָט זיך אויסגעקליעבען דעם אָרט צו זוכען פרנסה רעכענענדיג, אַז נעבען אַ גרויסען פּלאַטץ וועט ער מעהר פערדיענען. זיין גורל האָט איהם אָבער ניט בעשטימט פאַר אַ קרעמער און ער האָט דורך דאָס שכנות דערגרייכט דעם גרעסטען גליק. שרייבענדיג בריעף פאַר דעם הויפּט מיניסטער׳ס אַ שקלאַווין איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט דעם מיניסטער אבן־

אלעריף, וועלכער האט אים געמאכט פאר זיין סעקרעטאר. שמואל האט ערשט געהאט דיא געלעגנהייט ארויסצואווייזען זיין שארפ־זינן און גלייכען פערשטאנד אין געבען עצות און בעזארגען גרויסע זאכען. זיין נאמען איז שטארק געשטיגען און ווען אבן אלעריף איז קראנק געווארען צום שטארבען, האט ר׳ שמואל פערנומען זיין שטעל אלס הויפט מיניסטער. ער איז דאן געשטיגען אלץ העכער און העכער ביז דער קעניג האט איהם געשאנקען דעם טיטעל נגיד. (פירסט).

אז דער קעניג חאבוס איז אין יאהר 1037 געשטארבען, איז דיא מלוכה — מיט שמואל׳ס הילף און געגען דעם ווילען פון דיא דעמאלטדיגע פיינסטע אידישע עשירים: יוסף אבן מיגאש, יצחק בן ליאון און נחמיה אשקפה — איבערגעגאנגען צו חאבוס׳ס עלטערען זוהן, באדיס. שמואל האט אויסגעפיהרט א סך נצחונות פאר דעם הערשער און איז געווארען דער גרעסטער חשוב אין באדים הויף. אבוואהל שמואל איז געוועזן שטארק פערנומען מיט דער מלוכה, וועלכע איז כמעט אין גאנצען געלעגען אויף זיינע הענד, האט ער דאך געהאט צייט זיך צו בעשעפטיגען מיט רבנות און איז געוועזן ארומגערינגעלט מיט לומדים, וואס האבען איהם געהאלפען פיהרען א ישיבה און אכטונג געבען אויף דער אמונה, זיא זאל האבען איהר ריכטיגען גלאנץ. עס פלעגען געהן שאלות־תשובות צווישען איהם און דיא רבנים פון בבל, מצרים, סיריען און אפריקא און ער האט געשיקט גרויסע נדבות צו רב האי גאון און רב נסים פון קיירואן מען זאל אויסהאלטען ארעמע תלמידים. דערצו האט ער נאך אליין אנגעשריעבען צוויי און צוואנציג ספרים און האט דארט ארויסגעוויעזען גרוים בקיאות אין לשון הקודש, אבוואהל ער האט זיך ניט געקענט אויסגלייכען מיט דעם בעריהמטען מדקדק אבן גנא׳ח, וועלכער איז פונקט ווי ער געוועזן א ציערונג פאר איי־דען פון יענער צייט.

יונה, מרינוס אבן־גנא׳ח, אדער וויא ער האט געהייסען אין אראביש: אבול־וואליד־מערוואן, איז אויך ערצייגען געווארען אין קורדובה, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער אוניווערזיטעט.

וואָס דער כליף אלחכים האָט געגרינדעט. שפּעטער, ווען אין שפּאַ־ניען איז געוואָרען אומרוהיג, האָט אבן־גנא׳ח פערלאָזען זיין גע־בורטס־שטאָדט און זיך בעזעצט אין סאראגוזה. עס וועט זיין ניט מעהר וויא רעכט צו זאָגען אז ער האָט געשטעלט דיא העברעאישע שפּראכע אויף א געזונדען פוס, ווייל ער האָט זיין גאַנץ לעבען געאַרבייט נאָר אין דקדוק און געזוכט פעסטע כללים עס זאָל לייכ־טער זיין צו לעהרנען לשון קדוש. ער האָט דערפאר אָנגעשריעבען אויף דער עלטער זיין בעריהמטען פירוש אויף דער תורה, וואָס איז בעקאַנט מיט דעם נאמען „ספר הרקמה״. ער האָט געקוקט אויף יעדען פסוק פון דער תורה וויא אַן אמת׳ער דענקער און זיין כלל איז געווען, אז דיא תורה רעדט מיט א מענשליכער שפּראכע, וואָס דאַרף פערשטאַנען ווערען אָהן שום סודות און אָהן רמזים.

אויסער **אבן גנא׳ח** און דער ליכטיגער שטערען שלמה בן גבירול, וועלכע האָבען בעלויכטען דעם הימעל פון דער שפּאַניש־אידישער ליטעראַטור פון דיא ערשטע העלפט פון 11טען יאָהר־הונדערט, איז אויך אויפגעשטאַנען אַן אנדער אידישער פילאָזאָף — רבנו בחיי הדיין בן יוסף אבן פקודה (בקודה). דיעזער געלעהרטער האָט זיך גענומען אויף אַן אנדער דרך. ער האָט געוואָלט בעקרעפטיגען דאָס אמת׳ע פרומקייט צווישען אידען. ער האָט געוואָלט מאַכען א נייעם קאָדעקס מיט דינים פאַר׳ן הארצען. ער האָט דיא מצוות אָנגעקלייד אין א נייעם מאַנטעל פון קדושה און אויפגעוויעזען וויא געשמאַק און גוט דאָס איז פרום צו זיין. אויף זיין ספר „חובת הלבבות״ דיא „פפליכטען פון דיא הערצער״ שוועבט אַזאַ זיס־קייט און חן, אז זיי געווינען מיט זייער צויבערקראַפט דיא אמת עהרליכע אידען. זיין הויפט לעהרע איז געווען, אז דער מענש זאָל נאָר לעבען לשם שמים. ער האָט געוואָלט איינפיהרען אידישע נזירים, אָבגעזונדערטע פון דער וועלט. פונקט וויא ביי קריסטען און אינדער, און זיינע ספרים זיינען ביים פאָלק שטאַרק בעליעבט געווען.

אָט אַזעלכע מענשען האָבען דאָס געלעבט אין שמואל הנגיד׳ס צייט. זיי האָבען געהאַט מיט איהם אין איינעם נאָר איין ציעל :—

צו דערהויבען און שטארקען דאָס אידישקייט. נאָך שמואל׳ס טויט האָט דער קעניג באדיס איבערגעגעבען זיין שטעלע און געשענקט דאָס אייגענע צוטרויען ר׳ שמואל׳ס זוהן אבול־הוסיאן יוסף אבן־נאגרילא. אָבוואָהל ער איז נאָך געוועזן זעהר יונג, האָט ער דאָך געקענט אין דער זעלבער צייט זיין דער הויפט פיהרער פון דער רע־גיערונג און דער פאָרשטעהער פון דיא שפּאנישע אידען. ער איז אין גרונט גענומען געוועזן א בעשיידענער מענש, נאָר דאָרט, וואו ער האָט געוואָלט ארויסווייזען זיין גרויסקייט האָט ער זיך גראָד געשטעלט מיט גרויס עקשנות, וואָס מאנכע האָבען אָנגענומען פאר גאוה. זיין עקשנות האָט איהם געבראכט זעהר פיעל שונאים. איבערהויפּט זיינען איהם דיא אראבער געוואָרען בלוטיגע פיינד דערפאר, וואָס ער האָט זיך ארומגערינגעלט נאָר מיט אידען און האָט זיי געגעבען דיא גרעסטע און בעסטע שטעלען. יוסף האָט אָבער ענדליך געהאט א שרעקליכען סוף. זיינע שונאים איז דאָס סוף כל סוף געלונגען צו מאכען א שנאה צווישען איהם און דעם קעניג באדיס. געפאלען איז יוסף אין אונגנאדע דערפאר, וואָס ער האָט זיך איינגעשפּארט און ניט געוואָלט נאכגעבען דעם קעניג׳ס פערלאנג, אָבוואָהל ער האָט מיט זיין עקשנות פערהיט דאָס לאנד פון א גרויסע סכנה. אָבוואָהל דער קעניג האָט שפּעטער אויסגעפונען, אז יוסף האָט רעכט געהאט און האָט איהם כלומר׳שט פערגעבען מיט׳ן מויל, איז ער איהם אָבער אין הארצען געבליבען א דם שונא און האָט זיך שוין צוגעהערט צו אלע רכילות׳ן פון יוסף׳ס שונאים.

עס איז פּלוצלונג ארויס א קלאנג, אז יוסף, דער אידישער מי־ניסטער, האָט געוואָלט פערקויפען גראנאדה צום שונא. באדיס האָט געוואוסט, אז דאָס איז א ליעגען, אָבער ער האָט זיך גאָר ניט וויסענדיג געמאכט און האָט געלאָזט דאָס פייער זיך צוברענען. מיט גרויס אכזריות איז דאָס פאָלק בעפאלען יוסף׳ס פּאלאסט; ער האָט זיך געוואָלט בעהאלטען אין קאמער פון קוילען און האָט זיך אויסגעשמירט דעם פנים, נאָר מען האָט איהם דערקאָנט און באלד גע׳הרג׳עט. ווען דאָס פאָלק האָט זיך פאנאנדערגעלאָזט האָט עס ניט געוואוסט קיין אויפהער און עס זיינען באלד נאָכהער געטוידט

געוואָרען פופצעהן הונדערט אידישע משפחות, זייערע הייזער האָט מען פערברענט. דיא איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף׳ס פרוי און זיין זוהן עזריה — זיינען אנטלאָפען קיין אליסאַנא (לוזענא) בארוועס און נאקעט.

יוסף׳ס שרעקליכער סוף האָט געמאכט א שטארקען רעש ניט נאָר צווישען אידען, נאָר אויך ביי אנדערע פעלקער, וואָס האָבען געהערט פון זיין גרויסקייט און איבערגעבענהייט צו דער רעגיערונג. איינער פון דיא בעריהמטע אראבישע דיכטער אבן אלפרי אין אלמי־ריד האָט אָנגעשריעבען א ריהרענדע קינה אויף יוסף׳ס טויט און לאָזט אויס מיט דיא ווערטער: „מיין אמונה איז ביי מיר דאָס טהייערסטע, דען זיא הייסט מיר פאַר דעם אידען לאָזען א טרעהר.“ מען האָט דעם דיכטער באלד פערקלאגט פאר׳ן קעניג און געוויזען אז עס איז ניט שעהן פאר א מחמדאנער צו בעוויינען א אידען. נאָר דער קעניג האָט דערויף געענטפערט: „איך זעה ארויס, אז דער דיכטער מוז האָבען א עדעל הארץ, דען ער בעוויינט א אידען אפילו נאָך׳ן טויט און פיעל פון אונזערע מחמדאנער קוקען זיך אפילו ביי׳ם לעבען ניט אום אויף זייערע גלויבענס־ברידער.“

דער בלוטיגער אויפשטאנד געגען יוסף אבן נאגרילה האָט זיך פון דעסטוועגען ניט פערוואנדעלט אין אן אלגעמיינעם יודענ־האַס אין שפאניען. ווען דיא טרויעריגע מהומה אין גראנאדה איז פארביי, איז וויעדער געוואָרען שלום ושלוה. אידען האָבען וויטער גענאָסען דיא זעלבע רעכטע און פריהייטען וויא פריהער. אומע־טום האָבען זיי געהאַט דיא בעסטע שטעלען ביי דיא מחמדאנישע הערשער. דאָס האָט געפיהרט דערצו, אז אפילו דיא קריסטליכע קעניגע האָבען אויך אָנגעפאנגען צו בעהאנדלען אידען מיט מעהר איינזעהעניס און האָבען זיך איינגעשאפט אידישע יועצים און דאָקטוירים אין זייערע הויפען.

דיעזע גליקען האָבען אָבער צו קיין גוטס ניט געפיהרט. וואָס מעהר תקיף אידען זיינען געוואָרען אין דיא קריסטליכע מדינות און וואָס גרעסער זייער ראָלע איז געוועזען אין דיא הויפען פון דיא קריסטליכע קעניגע, אַלץ גרעסער איז געוואָרען דיא קנאה, שנאה,

פון דיא גייסטליכע, וואָס האָבען געזוכט אַלערהאַנד תחבולות זיך נוקם צו זיין. גרויס אכזריות האָט דאַן אַרויסגעוויזען דער פּאַפּסט הילדיבראנד, וועלכער האָט זיך גערופען גרעגאָר דער זיבעטער. ער איז געווען אַ בעוואוסטער צורר היהודים, אַ בלוטיגער אידענפיינד און האָט צוגערעדט אַלע קעניגע זיי זאָלען זיך דערוויטערען פון אידען. אין דעם יאָהר 1078 האָט דער בלוטדורסטיגער גרעגאָר צוזאַמען גערופען אין רוים איין אסיפה פון גייסטליכע, וואו מען האָט בעשלאָסען פאַרצולייגען אַלע קעניגע זיי זאָלען ניט דערלאָזען אידען צו קיין אמט. טרעפען האָט מען דערמיט געוואָלט נאָר קאַסטיליען, וואו דער קעניג אַלפאָנסא דער זעקסטער פון קאַסטיליען האָט געהאַט אין הויף אַלס לייב־דאָקטאָר און יועץ דעם אידישען געלעהרטען עמרם בן יצחק אבן־שלביב. אויך אַ איד צידעלום איז ביי איהם געווען זעהר חשוב.

אין שפּאַניען איז דאַן געווען אַ אונרוהיגע צייט. דיא קליינע מחמדאַנישע מלוכות פון גראנאדה, קורדובה און טולידא האָבען געשארפט דיא צייהנער איינע אויף דיא אַנדערע און דער קריסטליכער קעניג אַלפאָנסא דער זעקסטער פון קאַסטיליען האָט דערוויל געוואָלט כאַפּען פיש אין מוטנע וואסער, העטצענדיג איין מלוכה'לע אויף דער צווייטער זיך אַריינכאַפּענדיג אַליין אין מיטען מיט אַ כיון עפּעס איינצושלינגען. דיא אידען איז דאַן געוואָרען ביטער פון אַלע זייטען. אָבער וויא שלעכט און אונזיכער זייער עקסיסטענץ איז געווען האָבען זיי זיך דאָך געהאַלטען אן דער תורה. זיי האָבען געמאַכט ישיבות און געלעהרנט מיט מעהר פליים און איבערגעבענהייט וויא פריהער. צווישען דיא אידען, וואָס האָבען זיך דאַן בעשעפטיגט מיט וויסענשאַפטען, זיינען בעזאָנדערס בעקאַנט דיא נעמען פון משה בן שמואל אבן־גיקטאַליאַ און יהודה אבן־בלעם פון טולידה. פון דיא לומדים אָדער, וואָס האָבען אין יענער צייט שטאַרק בעפעסטיגט דעם תלמוד, האָט זיך בעריהמט געמאַכט רבינו יצחק בן יעקב אלפסי, אָדער אַלקאַלאַיי (אָדער רי"ף) אין זיין ישיבה האָט דאָס אונזער דיכטער יהודה הלוי געלעהרנט תורה און פערשיעדענע אידישע למודים.

רבינו יצחק בן יעקב אלפסי איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 1013 אין א דאָרף ניט ווייט פון פעז אין אפריקא. ווען ער איז נאָך א יונגער מאַן געווען איז ער געקומען אין שיבילה און איז בע־קאַנט געוואָרען פאַר א גרויסען מופלג. זיין ארט לעהרנען איז גע־ווען ניי און האָט, וויא יעדער נייער אויפטהו, אַרויסגערופען פיעל געגנער. דיאביידע רבנים פון שיבילה: ר׳ יצחק בן ברוך אַלבאַליה און ר׳ יצחק בן יהודה אבן־גיאת. זיי האָבען איהם שטאַרק גע׳רודף׳ט אפילו דאן, ווען זיין חיבור אויף תלמוד, וואָס מען האָט גערופען אויף זיין נאָמען „אלפס", האָט שוין געקלונגען אין דער וועלט. איבער דיא רדיפות, וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטעהען, האָט רבינו יצחק אלפסי געמוזט אוועקפאָהרען פריהער קיין קור־דובה און שפּעטער האָט ער זיך בעזעצט אין לוצענא, וואו ער איז געבליעבען רוהיג און איז געשטאָרבען אין הויכען עלטער פון נייג־ציג יאָהר.

מיט דעם טויט פון אלפסי האָבען זיך נאָך ניט אויסגעלאָזט דיא גרויסע אידישע געלעהרטע פון יענעם דור און אין דעם יאָהר 1030 איז געבאָרען געוואָרען אין דער שטאָדט טריוס אין שאַמ־פּאַן, פראַנקרייך, ר׳ שלמה יצחק, וועלכער איז בעקאַנט מיט דעם נאָמען רש״י. דיעזער גרעסטער פון אלע אידישע מפרשים פון אַלע צייטען, וועלכער האָט מעגליך געמאַכט פאַר דער וועלט צו לעהרנען און פערשטעהען תנ״ך און גמרא, האָט וויעדער איבערגע־לאָזט זיינע בעריהמטע דריי אייניקלאָך. איינער פון זיי ר׳ שמואל בן מאיר, וואָס מען האָט גערופען רשב״ם און ר׳ יעקב, וואָס איז בעקאַנט אַלס רבנו תם. וועלכער איז אין גרונט גענומען געווען איינער פון דיא ערשטע בעלי תוספות.

* * *

פון דעם געזאָגטען קאַפּיטעל קענען מיר האָבען א אויבער־פלעכליכען בעגריף פון אידען און אידישקייט אין ערשטען העלפט פון 11טען יאָהרהונדערט. מיר האָבען אין דעם קאַפּיטעל ניט גע־זעהען דעם לעטצטען אָטהעם צוג פון דיא גאונים אין בבל, און וויא רש״י איז געבאָרען געוואָרען דאן, ווען דער לעטצטער גאון ר׳

חזקיה איז גע׳הרג׳עט געוואָרען אין פּמבדיתא. דער קאַפּיטעל איז געשריעבען געוואָרען בקיצור, ווייל דאָס געזאָגטע איז ניט בע־שטימט צו זיין אידישע געשיכטע, זאָנדערען צו וואַרפען א שטראהל אויף דיא גרויסע אידישע לייט און דיא געשיכטליכע פּאַ־סירונגען, וואָס האָבען אויסגעפלאַסטערט דעם וועג פאַר יהודה הלוי. דיא אלע נעמען און געשעהעניסען פון דיא צוויי קאַפּיטלען, איבער דיא „שפּאַניש־אידישע צייט", אינטערעסירען אונז נאָר אויף אזוי וויט וויא זיי האָבען שפּעטער געהאַט א ווירקונג אויף יהודה הלוי׳ס פּאָעטישע און פילאָזאָפישע שאַפונגען. און א שטאַר־קע ווירקונג האָבען זיי געהאַט. דען נאָר מיט אזא גרויסען, רייכען פּאַראַטע פון פערשיעדענע גייסטיגע מלחמות און נצחונות מיט אזעלכע אונשאַצבארע, הייליגע אוצרות פון תורה און דרך ארץ און מיט אזוי פיעל זעלטענע, כמעט אונגלויבליכע, לעגענדארישע און דאָך אמת׳ע פּאַסירונגען האָט יהודה הלוי געקענט שאַפען וואָס ער האָט געשאַפט. דאָך איידער מיר טרעטען צו צו זיינע פּאָעטי־שע און פילאָזאָפישע ווערק מוזען מיר ווארפען נאָך איין בליק אויף דער געשיכטע פון יענער צייט און איבערהויפּט אויף דעם אידישען מצב צווישען דיא אומות.

4 — דער קאַמפּף וועגען אמונה.

דיא שטורמדיגע צייט אין וועלכע יהודה הלוי האָט געלעבט און געווירקט — דער שטאַנד פון דיא אידען אין משך פון דעם ערשטען קרייצצוג — קריסטען געהען מיט פייער און שווערד — בלוט בעדער, שמד און הימעל שרייענדע אכזריות — אידען אונטער דיא הערשאַפט פון דיא אַל־מורבידען אין שפּאַניען.

דער סוף פון עלפטען יאָהרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען מיט איינעם פון דיא בלוטיגסטע קאַפּיטלען אין דער וועלט-געשיכטע און ממילא שוין אין דער געשיכטע פון אידען, דען קוים פאַנגען אָן דיא פעלקער משוגע צו ווערען איז שטענדיג דער ערשטער קרבן דער איד. דיא אנהענגער פון דיא צוויי גרעסטע אומות אין דער וועלט : קריסטען און מחמדאַנער האָבען אָנגעפאַנגען צווישען זיך אַ „הייליגע“ מלחמה. מיט׳ן שווערד אין האַנד האָבען זיי געוואָלט אויסשטרייטען דעם אויבען־אָן אין הימעל און אויף דר׳ערד. דאָס איז געווען דיא שרעקליכע צייט פון קרייצצוגען, וואָס האָבען שיער פאַרטרונקען גאַנץ אייראָפּאַ אין בלוט. יהודה הלוי איז נאָך דאַן געווען אַ קינד, ווען דיא קריסטליכע מחנות מיט שווערד און צלם אין דיא הענד האָבען אויסגעשלאַכטעט, פערברענט, פערניכטעט און אויסגע׳שמד׳ט גאַנצע אידישע קהלות.

דער בלוטיגער קריעג האָט זיך אָנגעהויבען צוליעב ירושלים. דיא הייליגע שטאָדט מיט איהרע היסטאָרישע קברים, איז געוואָרען דיא סיבה פון אַ שוידערהאַפטע מהומה, וואָס האָט געדויערט במעט צוויי הונדערט יאָהר. דיא טערקען, וואָס האָבען דאמאלס געהערשט אויף פּאַלעסטינא האָבען ניט נאָר דיא אידען אַליין ניט צוגעלאָזט צו דער הייליגער שטאָדט, נאָר אפילו דיא קריסטען, וואָס פלעגען קומען מתפּלל זיין אויף דעם קבר פון זייער „גואל“, פלעגען אויך מוזען אויסשטעהען גרויס אכזריות און שאַנד, זעהר אָפט נאָר דערגרייכען זייער ציעל דורך גרויסע סומען געלד. דיא

סירישע קריסטען און אויך דיא וואָס פלעגען געהען קיין ירושלים האָבען זיך שטארק אָנגעליטען און איינער פון זיי, וואָס האָט מיט זיינע אייגענע אייגען געזעהען דאָס אכזריות פון דיא טערקען, פעטער פון אמיען, האָט דעריבער געמאכט א גרויס געשריי אין איירָאָפּא, עס איז געוואָרען אַן אסיפה פון גייסטליכע אין קלירמונט, פראנקרייך, און עס איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז ווער עס האָט נאָר גאָט אין הארצען זאָל זיך אוועקלאָזען נאָך פּאלעסטינא זיך אָננעהמען פאר דעם כבוד פון דער אמונה.

מעהר האָט מען ניט געדארפט. עס פעהלען קיין מאָל ניט אין דער וועלט קיין פאנאַטיקער און קיין רשעים און עס האָבען זיך טאקע באלד גענומען קלייבען גאנצע מחנות קריסטען, אנדערע לשם שמים און אנדערע סתם אזוי פון הפקר וועגען, און דיא הפקר יונגען זיינען געווען דיא מעהרצאָהל, דען זיי האָבען געוואוסט אַז סאי וויא סאַי וועלען זיי דערצו ניט דערלעגען.

מיט רויטע קרייצען אויף דיא קליידער, און פיעל אויך מיט אויסגעברענטע קרייצען אויפ'ן לייב, האָבען זיי אָנגעהויבען געהן קיין ארץ ישראל. געוועהנליך האָט מען זיך פאר איין וועגס פאנאנדער געלאָזען דיא פרומע הענד צו רויבען און מאָרדען אונשולדיגע אידען.

דיא לאגע פון דיא אידען אין דייטשלאנד איז דאן געווען ניט שלעכט. א בעוויין דערצו קען דיענען, אַז ווען דער עפּיסקאָפּ רידיגער האָט געוואָלט מאכען „שפּייער", פאר א שטאָדט, האָט ער אַן עצה געגעבען דיא אידען, זיי זאָלען זיך דאָרט בעזעצען. דער קייזער היינריך דער פיערטער האָט זיי געגעבען אלע רעכטע און פרייהייטען. אָבער גראד אין דער זעלבער צייט איז ארויס א קלאנג, אַז ביז דעם יאָהר 1104 מוז משיח קומען, נאָר אין מיטען פון זייער פאלשע האָפנונגען האָבען זיך אָנגערוקט אויף זיי דיא בלוטיגע קרייצפאָהרער און האָבען גענומען וויזען וואָס זיי קענען.

דיא ערשטע כתה, וואָס פעטער פון אמיען אליין מיט זיינע אכט הויפטלייט און דער גייסטליכער גאָטשאלק האָבען געפיהרט, האָט זיך ניט בענוגענט מיט רויבען און פלינדערען אידישעס פער־

מעגען, נאָר אפילו גוים האָבען זיי אויך ניט געשוינט. עס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט און עס האָבען זיך פעראייניגט גרויסע מחנות שלעכטע מענשען, פון אַלע זייטען האָבען זיי זיך פאַנאַנדערגע־לאָזט און גענומען רויבען און מאָרדען אידען. עס האָט זיך פלוצ־לונג דערהערט, אַז אויף קריסטוס קבר האָט מען געפונען אַ פאַ־פיער, דאָס דיא הייליגע העלדען מוזען זעהען אָבצו׳שמד׳ן אידען. דיא הויפט רציחות האָבען זיך אָנגעפאַנגען אין פראַנקרייך, באַלד אָבער האָבען זיי זיך צושפרייט איבער אייראָפּאַ. אידען האָבען גוזר תענית געווען אין דיא שולען, אָבער מען האָט זיי פון דיא שו־לען ארויסגעריסען און געבראַכט מיט געוואַלד אין דיא קירכען און געטויפט. דיא וואָס האָבען ניט געוואָלט, זיינען אויף דער שטעל גע׳הרג׳עט געוואָרען. אידישע טעכטער, וואָס האָבען ניט געוואָלט אריינפאַלען אין דיא הענד פון דיא הייליגע שענדער האָבען זיך אליין דאָס לעבען גענומען. איינע פון דיא אידישע טעכטער, וואָס האָט אזוי מקדש ה׳ געווען איז מרת אסתר בת ר׳ יחזקיה הגבאי און איהר נאָמען איז געבליעבען אויף אייביג.

דיא אידען פון שפּאַיער וואָלטען פערניכטעט געוואָרען אין גאַנצען, ווען ניט דער גוט־הערציגער עפּיסקאָפּ יואַנזין, וועלכער האָט זיי בעהאַלטען ביי זיך. ווען דיא שונאים זיינען זיי בעפאַלען, האָט דער עפּיסקאָפּ בעגייסטערט דיא אידען זיי זאָלען זיך ניט אונ־טערגעבען. ער האָט זיי געהייסען ארויסגעהן מיט כח און זיך שטעלען געגען זייערע רוצחים. „זייט אידען“ — האָט ער געזאָגט —„אַן אויג פאַר אַן אויג“... און אויף אַזאַ ארט זיינען ... טאַקע ניצול געוואָרען פון דיא רוצחים.

דיא אידען פון וואָרמס האָבען זיך כמעט אַלע אַליין אויס־געשלאַכטעט. אויף קדוש השם זיינען זיי געגאַנגען און האָבען זיך ניט געטויפט. דיא איבעריגע האָט מען געקוילעט אין דיא גאַסען. אַכט הונדערט אידען זיינען דאַן אומגעקומען אין וואָרמס, און צווישען דיא קדושים האָבען זיך אויך געפונען דיא קינדער פון רבינו יצחק הלוי, וועלכער איז געווען דער רבי פון רש״י, און אַ סך פון זיינע תלמידים. באַלד האָט זיך דיא בלוטיגע מהומה איבער־

געטראָגען נאָך קעלן און באלד נאָך בעהמען, וואו אידיש בלוט האָט זיך געגאָסען וויא וואסער. נאָך ערגער איז געווען דיא אידען פון ירושלים. ווען גאָטטפריעד פון בוליאָן האָט איינגענומען דיא הייליגע שטאָדט, האָט ער אם 15טען יולי 1099 צונויפגעזאמעלט אלע אידען, און מיט זיי אויך דיא קאראאימעס, אין איין שוהל, און האָט זיא אונטערגעצונדען פון אלע זייטען.

דיא אידען פון שפאַניען האָבען זיך אָבער ניט געהאט וואָס צו בעקלאָגען. דיא נייע הערשער פון'ם לאנד, די אל־מוראבידען, האָבען זיי בעטראַכט אלס דיא בעסטע און ניטצליכסטע בירגער פון לאנד. דער צווייטער אל־מוראבידישער כליף עלי האָט געגעבען די אידען שטעלען: זיין לייב־דאָקטאָר איז געווען א איד איינער פון די בעריהמטע דיכטער אבו־איוב שלמה אלמולאם פון שיבילה. אויסער איהם האָט ער געהאט א אידישען יועץ, אויך א דאָקטאָר אבול־חסאן אברהם בן מאיר אָבן־קמניאל פון סאראגוזה. אין דער צייט האָט אויך געדיענט ביי איינעם פון שפאַניען'ס קריסטליכע קעניגע, א גרויסער מאן מיט'ן נאָמען שלמה אבן־פרוצל, וואָס איז געהרג'עט געוואָרען אין א מלחמה און וואָס זיין טויט האָט ר' יהודה הלוי בע־וויינט אין א פייערדיגע קינה. פון אנדערע בעריהמטע אידען, וואָס האָבען דאן געלעבט, מוז מען דערמאָהנען ר' אברהם בר' חייא אלברג'לוני, וואָס איז געווען מיניסטער ביי איינעם פון דיא מחמדאַנישע הערשער, און איז ביי איהם געווען דער גרעסטער חשוב צוליעב זיין חכמה, און ר' יוסף אבן־מיגאש, איינער פון אלפסי'ס תלמידים, וואָס האָט זיך געדעכענט פאר'ן גרעסטען רב און איז זיין גאַנץ לעבען געווען פאָרשטעהער פון דער אידישער קהלה אין לוצענא (אליטאנה). ר' יוסף אבן־מיגאש האָט איבערגעלאָזט א פרומען זוהן ר' מאיר און זעהר פיעל תלמידים, צווישען וועלכע עס האָט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט מיימון, דעם רמב"ם פאָטער.

---

5 — יהודה הלוי׳ס פּאָעזיע.

זיינע ערשטע ליעדער פון פריינדשאפט ליעבע — זיין ערשטע בעקאנטשאפט מיט משה אבן עזרה — זיינע שארפזיניגע עפיגראמען — יהודה הלוי אלס דאָקטאָר און זיין עהרליכע מיינונג איבער דאָקטאָריע — יהודה איז א געגנער פון א פּאָעטישען שלחן־ערוך — דיא העכערקייט פון יהודה הלוי׳ס שירים איבער דיא פּאָעזיע פון בן־גבירול און אבן עזרה.

יהודה הלוי׳ס ביאָגראַפיע איז ניט צו רייך אין זאָנדערבאַרע פּאַסירונגען. ער איז געבאָרען געוואָרען אין אַלט קאַסטיליען, קריסטליכע שפּאַניען, אין יאָהר 1086 און האָט געלעהרענט אין אַלפסי׳ס ישיבה אין לוצענא, ווייל אין קאסטילען און מערב־שפּאַניען זיינען נאָך דאַן ניט געווען קיין גרויסע תלמודיסטען. וויא זיין בעריהמטען פאָרגענגער אבן־גבירול, אַזוי האָט אויך איהם, דיא מוזע אויפגעוועקט אין זיין פריהסטע יוגענד און האָט איהם דער־לאַנגט איהר גאָלדענע האַרפּע. און פערשטאַנען האָט ער דיא מתנה צו היטען, דען ער האָט פון איהר אַרויסגעצויבערט נאָר ריינע, הייליגע טענער. זיינע ערשטע געזאַנגען זיינען געווען גליק און פריינד־שאַפט. ער האָט געפּייערט אין פריילינע קלאַנגען דיא גליקליכע מאָמענטען פון זיינע פריינד און חברים. ער האָט בעזונגען דיא חתונה פון אבן־מיגש, און דאָס ערשטע געבאָרענע קינד אין הויז פון ברוך אבן־אַלבאַליא (אומגעפעהר אין יאָהר 1100). פון זיינע ערשטע ליעדער איז צו זעהען, אַז ער האָט געהאַט אַ גוטע יוגענד, דען פון זיין געטליכע האַרפּע האָט זיך קיין אונצופריעדענער טאָן ניט געהערט. זיין האַרץ איז געווען וויא אַ זילבערנער גלעקעל, וואָס גיט אַרויס העלע קלאַנגען פול ליכט און שמייכעל.

אין דרום־שפּאַניען האָט ער זיך בעקענט מיט דער נאָבע־לער, געבילדעטער משפּחה אבן־עזרה. ווען ער האָט זיך דערוואוסט אַז משה אבן עזרה איז געשטראָפט געוואָרען מיט אונגעלונגענע

ליעבע און איז אוועק וואַגלען אין דער פרעמד, האָט דער יונגער דיכטער אויסגעזוכט דעם אונגליקליכען, וואַגלענדען פּאָעט און האָט איהם געטרייסט מיט זיסע, הארציגע געזאַנגען. משה אבן עזרה איז איבערראַשט געוואָרען פון דיא שעהנע, פּרעכטיגע פערזען און דעם טיעפען געפיהל, וועלכער איז אין זיי געלעגען, און האָט זיין איינ־גערען דיכטער־קלאַגע געענטפערט אין פּאָעזיע.

יהודה הלוי, איז וויא עס שיינט, געוועזן אין לוצענא ווען אלפסי איז געשטאָרבען און יוסף אבן־מיגש האָט פערנומען זיין אָרט פון ראש ישיבה. (1103). יהודה האָט דאן פערפאַסט א קינה אויף אלפסי'ס טויט און האָט געפייערט דעם נייעם שטעל־פערטרע־טער אין א פּרעכטיגען געזאַנג אין וועלכען ער דריקט אויס צום נייעם ראש ישיבה דיא גרעסטע אנערקענונג און טיעפסטען רעס־פּעקט. יהודה הלוי האָט אויך געגאָסען דיא פריידען און ליידען פון ליעבע. ער האָט בעזונגען זיין געליעבטע אין ווערטער, וואָס האָבען געפּאַסט פאַר היינע. און שעהן איז יהודה'ס געליעבטע געוועזן. זיא האָט געהאַט „אויגען וויא א יונג הירשעלע, קארמען־ראָזע לי־פּעלעך און לאָקען שווארצע וויא א קראה". אנ'אנדער מאָל איז דיא געליעבטע וויא א טויב ביי א זילבערנעם טייכעלע. איהרע בריסט האָבען מעהר בע'כשוף'ט וויא דיא חרטומים פון מצרים. איהרע באַקען זיינען בליהענדע רויזען און זיינע אייגענע בליקען געהען ארום צווישען דיא רויזען און רייסען זיי. איהרע שווארצע האָאר פּין קאָפּ שטעלט פאַר א פינסטערען געדיכטען וואלד אין אבענד, פון וועלכען עס כאַפּען זיך ארויס פערצוקענדע וועלף און לאָזען קיינעם ניט פארבייגעהען. קיין מענש איז זיכער פאַר דיא סכנה פון דיעזען וואלד... ווען דיא געליעבטע ווערט רויט און בלייך איז זיא גלייך צו א טהייערען געשליפענעם עדעל־שטיין וואָס ווארפט פון זיך פערשיעדענע קאָלירען אָט איז עס א רויט פייער, און אָט — א ווייסער פלאַם, און אין גאַנצען איז זיא שעהן וויא ירושלים....

ער האָט זיך בעקלאָגט אויף איהר אונטרייהייט און אויף דיא טיעפע שווערע וואונדען, וואָס צורייסען זיין יונג הארץ. זיינע ליעבע ליע־דער אטהעמען מיט דעם אונפערלעשבארען, שטארקען פייער פון

יוגענד און דריקען אויס פלאמיגע אויפרעגונג. דיא מערב הימלען זיינען געשילדערט אין זיינע פאעזיען, דיא גרינע פעלדער, דיא בלומען און דיא רוישענדע בלויע שטראמען. אפילו דיא פאעזיע פון זיין פריהסטע יוגענד טראגט שוין אויף זיך דעם שטעמפעל פון א פאלשטענדיגען קינסטלער, פון א רייכער פאנטאזיע, א זעלטענעם געשמאק פון ליעבליכקייט און ווארעמקייט. אפילו גאר דיא ערשטע פערזען זיינע זיינען אויך ניט סתם גראמען, אדער א צוזאמענמישונג פון שעהנע ווערטער אהן א געדאנק — זאנדערן זיי זיינען דיא ארבייט פון א מייסטער־האנד, פולל מיט זינן און געפיהל. יהודה הלוי האט אבער, וויא עס שיינט, מנצח געווען דיא ליעבע מיט אלע איהרע גליקען און אונגליקען. דען אין זיינע שפעטערע ליעדער געפינט מען מעהר קיין שפור דערפון.

יהודה הלוי האט ניט נאר פאלשטענדיג געמייסטערט דיא העברעאישע שפראכע און דיא ארטיסטישע פארמען פון דיא נייערע לשון קודש פון יענער צייט, זאנדערן ער איז אויך געווען א פאלשטענדיגער תלמודיסט, האט שטודירט נאטור־וויסענשאפט, און איז געווען בעקאנט מיט אלע צווייגען פון לעהרנונג. ער האט געשריעבען אראביש וויא א קינסטלער און איז געווען גוט בעקאנט מיט דער ניי־געבארענער פאעזיע פון קאסטילען.

יהודה הלוי איז ניט געווען אנגעוויזען אויף דער פאעזיע זיא זאל איהם געבען פרנסה. ער האט פון זיין הייליגער גאבע ניט געצויגען קיין חיונה. זיין מוזע איז דערפאר געבליעבען ריין, אונבעפלעקט און געטליך. דער דיכטער האט געמאכט זיין לעבען פון דאקטאריע. ער האט זיך אומגעקעהרט צו זיין געבורטס־ארט און האט דארט געפראקטיצירט מעדיצין. אבער ער איז ניט נאר געווען א גרויסער דיכטער, נאר אויך א בעריהמטער ארצט, דען ער האט איינמאל געשריעבען צו זיינעם א פריינד, אז וואהנענדיג אין א גרויסע שטאדט, איז ער שטענדיג בעשעפטיגט מיט פראקטיצירען זיין מעדיצינישע קונסט. אבער וויא ער איז געווען שטארק פערנומען צו היילען פרעמדע ליידען, און אויפצוהאלטען דיא נשמות פון אנדערע, האט ער פון דעסטוועגען זיין אייגענע נשמה אויך ניט פער־

לאָזען און האָט זיך אָבגעגעבען מיט זיין מוזע, זיין אייביגע לע־בענס־בעגלייטערין.

אינטערעסאַנט איז אַ בריעף, וואָס ער האָט געשריעבען אין דיא מיטעלע יאָהרען (אומגעפעהר 1130) צו זיינעם אַ פריינד:

"איך בעשעפטיג זיך אין דיא שטונדען, וואָס זיינען נישט טאָג און נישט נאַכט, מיט דיא נישטיגקייט פון מעדיצי־נישער וויסענשאַפט, אָבוואָהל איך בין ניט אימשטאַנד צו היילען. דיא שטאָדט אין וועלכע איך וואָהן איז גרויס. דיא בעפעלקערונג בעשטעהט פון ריעזען, אָבער זיי זיינען שלעכ־טע הערשער. מיט וואָס קען איך זיי בעסער איבערבעטען און זוכען צו געווינען וויא מיט פערברייננגען מיינע שטונדען צו היילען זייערע קראַנקהייטען. איך הייל בבל, אָבער עס העלפט ניט.... איך בעט ביי גאָט ער זאָל מיר אין גיכען שי־קען אַן ערלייזונג איך זאָל זיך קענען אויסרוהען און האָבען מנוחה, איך זאָל קענען ערגעץ קומען אין אַן אָרט פון אמת'ע חכמה, צו דעם פרישען ברונים פון לעבעדיגע וויסענשאַפט."

דיא שטאָדט, וועגען וועלכע יהודה הלוי רעדט דאָ איז טאָלידה, וואו ער האָט פערבראַכט זיינע מיטעלע יאָהרען. ער האָט אָבער געוואָלט אוועקגעהן פון דאָרט, ווייל טאָלידה איז נאָך דאַן ניט געוועזן קיין מיטעלפונקט פון אידישע לעהרנונג.

תורה און חכמה זיינען געוועזן זיין הערצליכסטער פערלאַנג, זיין בעגעהר, און הויפט־ציעל פון זיין לעבען איז געוועזן דיא פּאָ־עזיע — דער העכסטער גליק פון אַלע גליקען פאַר דעם געבאָרענעם דיכטער. פּאָעזיע און אידישע וויסענשאַפט האָבען פערנומען דעם אויבען־אָן פון זיין הארץ און זיין מח. זיין נשמה איז געוועזן אָנגע־גאָסען מיט געזאַנג און שכל וויא אַ וויינטרויב מיט זונענשיין און עס האָט זיך געוואָלט אויסגיסען אין שטאַרקען קרעפטיגען וויין פון פילאָזאָפיע און ליעדער. ער האָט געהאַט אַ העכערען בעגריעף פון פּאָעזיע וויא אַלע אידישע און אַראַבישע דיכטער פון זיין צייט. ער האָט אויסדריקליך ערקלעהרט, אַז פּאָעזיע מוז זיין געבאָרען און ניט געבאָרגט, ניט אויסגעלעהרענט, ניט נאָכגעמאַכט, נאָר טיעף און קלאָר עמפּפונדען אין אייגענעם הארצען, פון דיא אייגענע

כחות הנפש, אָהן אַ שאָטען פון פרעמדען איינפלוס. ער האָט גע־לאַכט און געשפּעט פון דיא, וואָס האָבען געמאַכט אַ „שולחן ערוך" פאַר פּאָעטען וועגען מעטריק און קלאַנג, וועגען תנועות און יסודות, וועגען פערשיעדענע אַרטען און גאַטונגען פון פּאָעזיע, נאָך וועלכע דיכטער זאָלען זיך ריכטען. דער אמת'ער בעגאַבטער פּאָעט, האָט ער געזאָגט, טראָגט דיא געזעצען אין זיך, ער וועט קיינמאָל ניט זינ־דיגען געגען דיא פּאָעטישע קונסט, און ניט ארויסגעבען אַ זאַך, וואָס איז ניט ריכטיג און ניט פאָלשטענדיג אין אַלע פרטים. כל־זמן ער איז יונג געווען האָט ער אויסגעניטצט דיא גאָלד פון זיין רייכע פּאָעזיע אויף לייכטע טהעמאַט. נאָכפאָלגענדיג דעם ביי־שפּיעל פון אַנדערע, האָט ער געזונגען בּלישצענדע ליריקס אין וועלכע ער האָט געלויבט און בעזונגען זיינע פריינד. ער האָט געזונגען פון וויין און פערגניגען און האָט פערפאַסט חידות. ווען זיינע פריינד האָבען איהם פאַרגעוואָרפען אין אויפפיהרונג (אומגע־פעהר 1110) האָט ער זיי געענטפערט מיט יוגענדליכען וויץ:

זאָל איינער אין מיטען פון יוגענד'ס זיסען שיין,

ווערען לעבענס שונא און ניט טרינקען מעהר קיין וויין?

מיט אַזעלכע פּאָעטישע קלייניגקייטען, האָט ער געהאַט הנאה זיך ארויסצודרעהען פון מאַנכע פערפלאָנטערטע שוועריגקיי־טען, און פּטור'ן אַ סך אונאַנגענעהמע עסקים. זעהר אָפט פלעגט ער ענדיגען אַ העברעאישע פּאָעזיע מיט אַן אַראַבישען, אָדער אַ קאַסטילישען פערז. אין דיעזע פּאָעטישע קונצען האָט מען גע־קענט זעהן דיא געאיבטע האַנד פון אַ זעלטענעם קינסטלער וואָס האָט געהאַט בכח פאַרצושטעלען אַ פאָלשטענדיגעם בילד מיט עט־ליכע געוואַגטע שטריכען פון זיין פעדער. זיינע נאַטור־שילדערונ־גען קענען שטעהן זייט ביי זייט מיט דיא בעסטע פּאָעטישע שאַ־פונגען פון אַלע שפּראַכען. מיר זעהען וויא דיא בלומען ברעכען זיך דורך און בליהען, מיר אָטהעמען אריין דיא זיסע ריחות, דיא בעלעבענדע געשמאַקען פון זיינע געווירציגע פערזען, וואָס שטעלען פאַר מיט זיך אַ'ן איביגען מאַי. דיא צווייגען בויגען זיך אונטער זייער גאָלדענע פרוכט, מיר הערען דיא געפליגעלטע משוררים פון

דער לופט, וויא זיי גיסען אראב פון אויבען זייערע פארפומירטע טענער פון העברעער ליעבע און איבער דר'ערדדיגען נחת. ער פארבט זונענשיין און לופט מיט א מייסטערהאפטע האנד. ווען ער בעשרייבט דיא אונרוהיגקייט און אויפרעגונג פון א אויפברוי־זענדען ים פון שטורעם געשמיסען, גיט ער איבער דעם לעזער אלע אינערליכע בעוועגונגען פון ערהאבענהייט און אונגעדולד, וואס ער האט אליין געפיהלט.

אבער אין דיעזע אלע ארבייטען ענטפלעקען זיך נאך ניט פאר אונז דיא אמת גרויסע כחות פון זיין הויכער זעעלע. דאס אלץ איז נאר, ביז אין א געוויסען גראד, דער חוב, וואס ער האט געצאהלט צו זיין מענשליכער העלפט, און צו דער מאדע פון זיין צייט. אפילו ניט אין זיינע רעליגיעזע ליעדער, וועלכע זיינען ניט וועניגער פון זיין דיכטער קאלעגע משה אבן־עזרה'ס, וואס צעהלען זיך ביז דריי הונדערט און וועלכע איבערשטייגען זיי אין גלאנץ, טיעפקייט און קראפט — יא, אפילו ניט אין דיעזע ליעדער זיינע ווייזט זיך ארוים דיא אמת'ע גרויסקייט פון יהודה הלוי'ם זשעני.

דיא וויכטיגקייט פון יהודה הלוי אלס דיכטער ליעגט אין דיא פאעזיען, וואס אטהעמען א נאציאנאל־רעליגיעזען גייסט. אין דיעזע ליעדער ברעכען זיך דורך זיינע געזאנגען פון דער טיעפקייט פון זיין הארץ, זיין גאנצער וועזען רייסט זיך ארויף אין דער הויך מיט א געוואלד, און ווען ער זינגט פון ציון און איהר פערגאנגענעם און צוקינפטיגען פראכט; ווען ער בויגט זיין קאפ אין טרויער וויא אן אבל איבער דיא יעצטיגע שקלאווערייי, דאן ערשט דערזעהן מיר דעם ריכטיגען גייסט פון זיין פאעזיע. קיין געקינסטעלטקייט, קיין עהנליכקייט צו ערגעץ אן אנדער געזאנג אין דער וועלט, אלץ איז זיינע, אלץ איז שטארק, קרעפטיג, אייביג, אלץ איז יהודה הלוי'ס. ווען מיר בעטראכטען אלע ציון ליעדער וואס זיינען גע־שאפען געווארען ביז היינטיגען טאג, קען מען נאר יהודה הלוי'ס ציון'ס ליעדער פערגלייכען מיט דיא פסאלמען. ווען ער יאמערט זיך פאנאנדער אויף ציון'ס אלמנה'שאפט, אדער ער חלומ'ט פון איהר קומענדען גלאנץ און שטעלט פאר וויא זיא וועט ווידער זיין

פעראייניגט מיט איהר גאָט און איהרע קינדער, דאַכט זיך אונז,
אז מיר הערען דאָס זינגענדיג איינעם פון דיא בני קרח. דיא מוזע
פון יהודה הלוי, אין איהר צייטיגקייט, האָט געהאַט א ערהאַבענע
אויפגאַבע: צו זינגען פון ישראל, פון זיין גאָט און זיין הייליג־
קייט, פון זיין פערגאַנגענהייט און זיין צוקונפט און צו בעקלאָגען
דעם גלות, דיא ערניעדעריגונג און פערפאָלגונג צווישען דיא אומות.
ער איז געוועזן א נאַציאָנאַל פּאָעט, דערפאַר נעהמען זיינע ליעדער
אַזוי שטאַרק אָן דאָס אידישע הארץ. אבן־גבירול׳ס בעקלאָגען זיך
בלויז אויף זיין אייגענער טרויעריגער לאַגע, און משה אבן־עזרה׳ס
קינות אויף זיין פערלאָרענע ליעבע, לאָזען אונז אונגעריהרט;
אָבער יהודה הלוי׳ס איבערגעבענע ליעבע צו ציון קען ניט פערפעה־
לען צו ריהרען יעדער פיהלענדע זעלע.

דיא נאָבעלע פּאָעזיע פון יהודה הלוי איז פון א העכערען
ווערטה, ווייל זיא האָט איהר מקור ניט נאָר אין פּאָעטישער עמ־
פּפינדונג, נאָר אין ערנסטע ליידענשאַפטליכע איבערצייגונגען. ער
איז געוועזן ניט נאָר דער בריליאַנטענער דיכטער נאָר אויך דער
בריליאַנטענער דענקער; פּאָעזיע און פילאָזאָפיע זיינען אין איהם גע־
וועזן פאָלשטענדיג צונויפגעוועבט. פּאָעזיע און פילאָזאָפיע זיינען גע־
וועזן אין איהם פעראייניגט און האָבען געלעבט בשלום דינענדיג איי־
נע דיא אַנדערע מיט דיא גרעסטע פריינדשאַפט. דיא, וואָס ווילען
פערלייקענען אין דעם אמת׳ן פּאָעט דעם פילאָזאָף געפינען זייער
שטאַרקסטען פּראָטעסט אין יהודה הלוי. און ביידע: אי דאָס גע־
זאַנג אי דיא חקירה זיינען געוועזן זיין אייגענע, געבאָרען אין איהם
און ניט געבאָרגט פון אַנדערע. אַזוי וויא ער האָט געגעבען דעם
אויסדרוק דיא אידישע נאַציאָנאַלע געפיהלען, אַזוי האָט ער ער־
קלעהרט, אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקען, דיא נאַציאָנאַלע גע־
דאַנקען פון אידישקייט אויף א גאון׳ישען אופן. ער האָט נאָר
בענוצט דיא פּאָעזיע און פילאָזאָפיע צו פערהערליכען און פער־
הייליגען ישראל׳ס ירושה. ער האָט פּאָרגעשטעלט אָריגינעלע אי־
דעען וועגען דאָס שייכות צווישען גאָט אין דיא וועלט, דעם מענש
און זיין בעשעפער און וועגען דעם ווערטה פון געטליך־פילאָזאָפישע

שפעקולאציעס בנוגע צו אידישקייט, און וועגן דיא וויכטיגקייט פון דער אידישער רעליגיאָן געגען דיא רעליגיאָנען פון קריסטענטהום און איסלאם. (מחמדאנערטהום).

דיעזע אלע אויפגאבען האָט ער פערענטפערט אויף אזוי וויט נאטירליך, וויא עס איז מעגליך אזעלכע זאכען צו פערענטפערען, ניט אין א וועג פון טרוקענע חקירה, נאָר אין א לעבעדיגער, אינ־טערעסאנטער, איבערצייגענדער ארט. אויב מיר זאָלען איהם, אין זיינע לירישע ליעדער, פערגלייכען מיט איינעם פון דיא בני קרח, איז ער, אין דיא ענטוויקלונג פון זיינע געדאנקען, עהנליך צו דעם פערפאסער פון איוב, מיט דעם אונטערשיעד, וואָס ער איז רייכער אין מאטעריאל, פיעל טיעפער און מעהר פערשטענדליך. פון איוב און פון דעם גריכישען פילאָזאָף פלאטאָן, האָט יהודה הלוי גע־בארגט דיא פאָרמע אין וועלכע זיין רעליגיעזע, פילאָזאָפישע סי־סטעם איז פאָרגעשטעלט. ער דריקט אויס זיינע געדאנקען אין א פאָרם פון א דיאלאָג, א צוויי־געשפרעך און וויא דער מחבר פון איוב, פעראייניגט ער זיי מיט א היסטאָרישען פאקט, דורך וועל־כען דאָס טהעמא ווערט מעהר אינטערעסאנט און לאָזט איבער א'ן אייביגען איינדרוק.

ווען איינער פון זיינע תלמידים האָט איהם געפרעגט וויא אזוי ער וואָלט געקענט פערטהיידיגען דאָס רב'נישע יודענטהום און ענטפערן געגען דיא טענות פון קריסטענטהום, מחמדאנערטהום (איסלאם) און דיא קאראאימעס (קראים) האָט ער פערפאסט איין ענטפער אין א בעגרייפליך אָבער זעהר כאראקטעריש טיעף בע־לעהרענד ווערק אין דער פאָרמע פון א צוויי געשפרעך, געשריעבען אין אראביש. דיא אויפגאבע פון דאָזיגען ווערק איז געוועזן צו בעווייזען דעם אמת פון יודענטהום און גערעכטפערטיגען דיא פערהאסטע רעליגיאָן.

6 — יהודה הלוי דער פילאָזאָף.

דיא אָרגינאַליטעט פון יהודה'ס פילאָזאָפישע סיסטעם מיט וואָס זיין ספר „כוזרי" איז העכער וויא איוב — דער דיכטער־פילאָזאָף ערקלערט יודענטהום אלס א טייל פון גאָט און דיא אידעשע רעליגיאָן אלס דיא איינציגע גערעכטע פון אלע — דער איד איז דאָס הארץ פון דער וועלט.

דער אינהאַלט פון יהודה הלוי'ס פילאָזאָפיש ווערק איז פאָלגענדער: אַ געצענדיענער, פרעמד פון יעדער אַרט בילדונג, אָדער וויסענשאַפט, וועלכער האָט קיין בעגריף ניט געהאַט פון דיא דריי עקזיסטירענדע רעליגיאָנען, אָבער וועלכער האָט געפיהלט דיא נויטהיגקייט צו פעראייניגען זיך אין אַ גייסטיגען איבערגעבענעם בונד מיט'ן בעשעפער, ווערט איבערצייגט אין דיא וואַהרהייט פון אידישקייט. דיעזער היידע איז בולאַן דער קעניג פון דיא חאַזאַרען, (כוזרים), וועלכער האָט אַליין אָנגענומען דיא אידישע אמונה. פון איהם מאַכט דאָס דער קאַסטיליאַנישער פילאָזאָף דעם געברויך צו געבען אַ היסטאָרישען כאַראַקטער צו זיין ווערק און דערפאַר טראָגט דאָס ווערק דעם נאָמען „כוזרי". דיא אויסגעצייכענטע הקדמה, געשריעבען אין אַ אייגענטימליכען סטיל, צורייצט באַלד דיא אינטערעסע פון לעזער.

אַ מלאך איז נאָכאַנאַנד געקומען אין אַ חלום צו דעם קעניג פון דיא חאַזאַרען, וועלכער איז געווען אַ געטרייער אנהענגער פון זיין געצענדיענסט, אָבער צו־גלייכער צייט אַ מאַן מיט אַ פרומען געדאַנקען,— און האָט צו איהם גערעדט דיעזע וויכטיגע ווערטער: „דיין כונה איז א גוטע אָבער ניט דער שטייגער אין וועלכען דוא דיענסט גאָט". אום צו בעשטימען מיט אַ זיכערהייט, אין וועלכער אַרט צו דיענען גאָט, האָט זיך דער קעניג געווענדעט צו אַ פילאָזאָף. דער געלעהרטער, וועלכער איז געווען אַ האַלבער

אַנהענגער פון אַריסטאָטעל און אַ האַלבער נאָכפאָלגער פון פלאַטאָ'ס סיסטעם, האָט מיט זיינע חקירות געבראַכט דעם קעניג מעהר צום ניט־גלויבען וויא צום גלויבען. ער האָט איהם געזאָגט, אַז גאָט איז צו ערהאַבען צו האָבען אַ מגע ומשא מיט מענשען אָדער צו פערלאַנגען, אַז מען זאָל איהם פערהייליגען מיט שירים ותשבחות.

דער קעניג פון דיא חאַזאַרען האָט ניט געפונען קיין שום טרייסט אין דיעזער ערקלעהרונג. ער האָט געפיהלט דאָס אַזעלכע מעשים, וואָס זאָלען געברויכט ווערען מיט דער כונה צו דיענען גאָט, מוזען טראָגען זייער אַבזאָלוטען ווערטה אין זיך אַליין, און דאָס אָהן אַזעלכע מעשים, קענען פרומע און מאָראַלישע געדאַנקען קיין שום ווערטה ניט האָבען. אויב דיא פאָרם, אין וועלכער מען זאָל דיענען גאָט האָט קיין בעזאָנדערע בעדייטונג, איז דאָס אונמעגליך צו פערשטעהן פאַרוואָס קריסטענטהום און איסלאַם, וועלכע האָבען צוטהיילט דיא וועלט צווישען זיך, זאָלען פיהרען אייביגע מלחמות און האַלטען פאַר אַ מצוה איינער דעם צווייטען צו שלאַכטען כדי דורך דעם צו קומען אין גן עדן. נאָך מעהר,ביידע רעליגיאָנען בעריהמען זיך נאָך מיט זייערע נסים און פראָפעטען און מיט דיא וואונדער, וואָס גאָט האָט מיט זיי געטהאָן. דער קעניג האָט דערפאַר בעשלאָסען זיך צו ווענדען צו אַ פאָרשטעהער פון דער קריסטליכער קירכע און צו אַ גייסטליכען פון דיא מחמדאַנער צו הערען און לעהרנען פון זיי דעם אמת, וועלכע רעליגיאָן עס איז דיא ריכטיגע. עס איז איהם גאָר ניט איינגעפאַלען אין געדאַנקען זיך צו ווענדען צו אַ פאָרשטעהער פון אידען, ווייל זיי זיינען אַזוי פערהאַכט און ערנידעריגט אומעטום, און דיא גאַנצע וועלט האָט געגען זיי טענות און וויל זיי פערניכטען. דיא ערנידערונג פון זייער רעליגיאָן איז געוועזען גענוג גרונד צו פערשעהמען איהרע פאָרשטעהער.

אַ גלח איז געקומען צום קעניג און ערקלעהרט דיא יסודות פון דער קריסטליכער אמונה. קריסטענטהום, האָט ער געזאָגט, גלויבט אין דיא אייביגקייט פון גאָט און אַז דיא וועלט איז בעשאַ־

פען געוואָרען פון א תוהו ובוהו און אז אלע מענשען שטאַמען פון אדם הראשון. קריסטענטהום, האָט ער ערקלערט, אנערקענט פאַר אמת אלץ וואָס דיא תורה און דיא אידישע הייליגע שריפטען לעהרענ, אָבער עס האלט אלס גרונד פרינציפּ דיא פערקערפּערונג פון גאָט דורך א יונג פרוי פון דער אידיש קייזערליכער פאַמיליע. עס האלט דעם טאַטען, דעם זוהן און דעם הייליגען גייסט — אלע דריי פעראייניגט אין איינעם. דיעזע דריי איינינקייט איז פערהייליגט ביי דיא קריסטען אלס איין זאַך, אָבוואָהל דאָס איז א דרייפאַכע פּערזענליכקייט. קריסטען דאַרפען בעטראַכט ווערען אלס דיא אמת'ע אידען און דיא צוועלף אַפּאָסטאָלען פערנעהמען ־עם אָרט פון דיא צוועלף שבטים.

דער קעניג איז פון דיעזער ערקלעהרונג געבליעבען אונצופריעדען. דיא אידעע פון קריסטענטהום האָט פונקט אזוי וועניג בעפריעדיגט זיינע געדאַנקען וויא דיא אידעע פון פילאָזאָף. ער האָט בעטראַכט דיא ערקלערונג אלס זאַכען, וואָס שטימען ניט מיט'ן שכל הישר. דער קריסט, האָט ער געדענקט, האָט געדאַרפט געבען פּאָזיטיווע, אונבעשטרייטבאַרע בעווייזונגען, וואָס זאָלען צופריעדען שטעלען דעם מענשענ'ס גלייכען פערשטאַנד. ער האָט דערפאַר געפיהלט אז ער מוז ווייטער זוכען דעם אמת וועגען דער ריכטיגער רעליגיאָן.

ער האָט זיך דארום באלד געווענדעט צו א מחמדאַנער טהעאָלאָג וועגען דיא עיקרים פון דער אמונה פון איסלאַם. דיא מחמדאַנער גלויבען, — האט דער מוסלעמאַנער געזאָגט — אין אחדות הבורא און אין דיא אייביגקייט פון גאָט, אָבער זיי גלויבען ניט אין א מענשליכען גאָט, אין א גאָט, וואָס האָט אין זיך מענשליכע אייגענשאַפטען, אָדער וויא ער איז דורך מענשען אָדער א מענשליכע סיבה געקומען אויף דער וועלט. מחמד איז געווען דער לעצטער און וויכטיגסטער פון אלע נביאים, וועלכער האָט געגעבען דיא מענעשן א גוטע אמונה, וואָס זאָגט צו דיא פרומע נאָכ'ן טויט א גן עדן מיט אלע תענוגים: מיט עסען און טרינקען, און געגוג שעהנע פרויען, אָבער דיא רשעים וועלען זיך ברענען אין דיא פלאַ־

מען פייער פון גיהנם און אייביגע פערדאמונג. דער הויפט פרינציפ פון איסלאם בעשטעהט אין דעם פאקט, דאס קיין מענש איז אימ־שטאנד צו מאכען אזא וואונדערבארען בוך וויא דער קאראן, און אפילו ניט איין איינציגע פון זיינע שורות.

איהם האט אויך דער קעניג געענטפערט, דאס דער בעוויז פון שייכות צווישען גאט און דיא שטערבליכע מוז זיין געגרינדעט אויף שטארקע יסודות, וואס זאלען ניט קענען אבגעלייקענט ווערען. דיא פרעטענזיע, אז דער קאראן איז דער הייליגסטער בוך אין דער וועלט, איז נאך ניט גענוג גרונד, דאס דיא מחמדאנער רעליגיאן איז ריכטיג און אז דאס, וואס אן אראבער גלויבט אין דעם איז נישט געדרונגען, אז אן אנדערער דארף אין דעם גלייבען, דען אב־וואהל דער קאראן מאכט א שטארקען רושם אויף אראבער, האט ער ניט קיין שום קראפט איבער דיא, וואס פערשטעהן ניט קיין אראביש.

אזוי וויא ביידע: דער קריסט און דער מחמדאנער האבען זיך אבער בעצויגען מיט זייערע אמונות אויפ'ן יודענטהום כדי צו בעווייזען דעם היסטארישען פונדאמענט פון זייערע גלויבענס, האט דער קעניג, וועלכער האט געזוכט דעם אמת און נאר דעם אמת, זיך סוף כל סוף בעשלאסען צו בעשטרייטען זיין פאראורטהייל געגען יודענטהום און זיך אנצופרעגען ביי א'ן אידישען געלעהרטען. אויף דעם קעניג'ס פראגע וועגען דער אידישער אמונה האט איהם דער איד געגעבען דיעזען ענטפער: „דיא אידען גלויבען אין דעם גאט פון זייערע עלטערען, וועלכער האט זיי ארויסגענומען פון מצרים, בעוויזען וואונדער פון זייערטוועגען, געפיהרט זיי אין הייליגען לאנד און זיי געגעבען נביאים, אין קורצען — דיא אידען גלויבען אין אלץ, וואס שטעהט געשריעבען אין זייערע הייליגע שריפטען".

„אויב אזוי" — האט דער קעניג אויסגעשריען — „בין איך גערעכט געוועזען, וואס איך האב זיך ניט געווענדט צו דיא אידען. זייער ניעדריגער, טרויעריגער שטאנד האט דער'הרג'עט אין זיי יעדע פערשטענדליכע אידעע. דו, א, איד, האסט מיר געדארפט פריהער ערקלערען, אז דוא גלויבסט אין דעם בעשעפער און הער־

טער פון דער וועלט, אנשטאט צו געבען מיר אזא מאסע פאקטען, וואס האבען נאר א בעדייטונג פיר דיר אליין". אויף דעם האט דער אידישער געלעהרטער געענטפערט: „דער בעגריף, דאס גאט איז דער בעשעפער און הערשער פון דער וועלט פאדערט זעהר א לאנגען בעווייז און דיא פילאזאפען האבען פערשיעדענע מיינונגען וועגען דעם. דאגעגען אבער, דאס גאט האט מיט אונז אידען געטהאן נסים און געמאכט פאר אונז וואונדער, פאדערט גאר קיין בעווייז, דען דאס ווענדט זיך אן דיא אונבעשטרייטבארע עדות, וואס האבען דאס געזעהן מיט זייערע אויגען".

אנפאנגענדיג פון דיעזען פונקט, האט דער אידישער פילאזאף יהודה הלוי — געהאט א לייכטע אויפגאבע פאנאנדער־צו־וויקלען ראיות פון דעם אמת'ן און הייליגען כאראקטער פון יודענטהום. פילאזאפיע לייגט אוועק גאט און רעליגיאן אין גאנצען אן א זייט, ניט וויסענדיג וואס פאר אן ארט אין דער וועלט זיי צו בעשטימען. קריסטענטהום און איסלאם האבען אומגעקעהרט זייער רוקען צום שכל הישר, דען זיי געפינען פערנונפט אין דעם היפוך צו דיא הויפט יסודות פון זייערע רעליגיאנען. יודענטהום, פערקעהרט, פאנגט אן מיט דעם שטאנד פון געזעהענע פאקטען, וואס פערנונפט קען ניט אבשטרייטען. עס פערטראגט זיך גאנץ גוט מיט פערנונפט, נאר עס בעשטימט דעם פערנונפט א גרענעץ, און נעהמט ניט אן זיין פועל יוצא, וועלכער פערקריכט אפט אין סאפיסטיקע ווען געוויסהייט קען דערגרייכט ווערען אויף אן אנדער וועג.

אין זיין ריכטיגען קוק אויף דעם ווערט פון שפעקולאציעס אין געדאנקען, איז יהודה הלוי געשטאנען גאנץ אליין אין זיין צייט, ער איז געקומען צום ריכטיגען בעשלוס מיט א סך דורות פריהער. דיא דענקער פון זיין צייט, אידישע, מחמדאנער און קריסטליכע; דער רב, דער אולעמא און דער קירכענטאטע האבען געבויגען זייערע קניע פאר אריסטאטעל, וועמעס פילאזאפישער אורטהייל איבער גאט און זיין שייכות צו דער וועלט זיי האבען געשטעלט העכער זאגאר פון דיא הייליגע שריפט, אבער בעסער געזאגט: זיי האבען אזוי אנגעשטרענגט און אויסגעדרעהט דיא פסוקים פון דער ביבעל

ביז זיי זיינען געוואָרען אין הסכם מיט א פילאָזאָפישע אידעע און אזוי זיינען זיי געוואָרען אין דערזעלביגער צייט גלויביגע און אפיקורסים.

יהודה הלוי נאָר אליין האָט געהאט דעם מוטה אָנצו־ווייזען דעם גרענעץ, דיא בעשרענקטקייט, וואָס דיא נאַטור האָט געמאַכט צום מענשענ׳ס געדאַנקען און אויסצושרייען: „ביז אהער זאָלסטו געהן און ניט ווייטער“. פילאָזאָפיע האָט קיין רעכט צו אטאַקירען אָנגענומענע און פעסט בעשטימטע פאַקטען, זיא מוז זיי אָננעהמען פאַר וואהרהייטען, וואָס מען קען ניט איבערשפּאַרען, זיא מוז אָנ־פאַנגען מיט זיי אלס יסודות, און מיט איהר (פילאָזאָפישע) קראַפט צו ברייננגען דיעזע פאַקטען אין אָרדנונג און זיי בעלייכטען מיט דיא הילף פון פערנונפט. אזוי וויא אין דער קעניגרייך פון דער נאַטור טאָר דער פערשטאַנד ניט וואַגען אָבצולייקענען ווירקליכע ערשיי־נונגען ווען זיי שטעלען זיך פאַר אונז פאַר, אָט וויא מערקווירדיג און געגען שכל זיי מעגען אויסזעהן, נאָר ער מוז שטרעבען זיי צו בעגרייפען, פונקט אזוי מוז ער (דער פערשטאַנד) האַנדלען בנוגע צו דיא פראַגע וועגען גאָט.

דיעזע אויסגעצייכענטע און אונבעשטרייטבאַרע אידעע, וועלכע אין דיא שפּעטערע יאָהרען, נאָך פיעלע וואַנדערונגען אין דיא טיעפקייטען פון פילאָזאָפיע, האָט ענדליך אויסגעפונען פאַר זיך א וועג, איז צום ערשטען מאָל פערקינדיגט געוואָרען פון יהודה הלוי. אין א פּאָעזיע, וועלכע איז פונקט אזוי שעהן וויא איהר מאַטעריאַל איז אמת, דריקט ער אוים זיין מיינונג איבער דעם גריכישען גייסט, וועלכער האָט אזוי שטאַרק געווירקט אויף דיא תלמידים פון פילאָזאָפיע.

„לאָז זיך ניט פערפיהרען דורך דיא חכמה
פון דיא גריכען, וועלכע טראָגט נאָר בליהונג
אָבער ניט קיין פּירות, וואָס איז איהר עסענץ?
אז בעשאַפען האָט ניט גאָט דיא וועלט,
וועלכע איז א „קדמון“ שוין פון אָנפאַנג,
אויב דו לייה׳סט אן אויער צו אזעלכע ווערטער,
אומקעהרען צוריק וועסטו זיך נאָר א פלאַפּלער,
מיט א ליידיג האַרץ און אונצופריעדען.

יודענטהום קען, לויט דיעזער הקירה, אויף קיין פאל ניט אנגעגריפען ווערען פון פילאזאפיע, ווייל דאס שטעהט אויף א פעסטען גרונד, וועלכען דער דענקער מוז רעספעקטירען, דער גרונד פון היסטארישע פאקטען. דיא אידישע רעליגיאן איז ניט געקומען אויף דער וועלט שטופענווייז, שטאפעל נאך שטאפעל, נאר מיט אמאל, וויא א זאך ערשט ניי בעשאפען. עס האט זיך ענטפלעקט צו א געוואלדיגע מחנה — צו מיליאנען מענשען — וועלכע האבען געהאט גענוג מעגליכקייט צו אונטערזוכען, נאכפרעגען און נאכפארשען אויב זיי זיינען אבגענארט געווארען דורך כיטרע שווינדלעריי. נאכהער, אלע נסים און נפלאות וואס זיינען געשעהן ביז מתן תורה, און האבען ניט אויפגעהערט דורך דער גאנצער צייט וואס אידען זיינען געגאנגען אין דער מדבר — זיינען פארגעקומען אין דער געגענווארט פון א סך מענשען. ניט נאר ביי איין געלעגענהייט. ביים אנפאנג פון ישראל'ס נאציאנאליטעט האט זיך גאט אריינגעמישט מיט בעזאנדערער אויפמערקזאמקייט צווישען דיא אידען נאר ער האט זיך בעוויעזען צו זיי זעהר אפט אין פערלויף פון פינף הונדערט יאהר, אין דעם אויסגוס פון נביאות דורך פערשיעדענע מענשען און פערשיעדענע קלאסען. נעהמענדיג דאס אלץ אין אנבעטראכט איז יודענטהום פערזארגט מיט מעהר זיכערהייט וויא פילאזאפיע. דיא עקסיסטענץ פון גאט איז בעוויעזען מיט מעהר פעסטקייט דורך מתן תורה, וויא דורך אלע סך הכל'ס פון פערשטאנד. יהודה הלוי האט געפיהלט, אז ניט נאר האט ער אונטערגעגראבען דיא ערד אונטער דיא פיס פון אלע פילאזאפישע אנשויאונגען פון זיין צייט, נאר, אז ער האט אויך אונטערגעמינעוועט דיא פונדאמענטען פון קריסטענטהום און איסלאם, און האט פעסט געשטעלט דעם מערק־מאל, דעם אנערקענטען צייכען לויט וועלכען מען קען אונטערשיידען צווישען דיא אמת'ע אמונה און דיא פאלשע. יודענטהום קארמעט ניט זיינע אנהיינגער מיט גוטע הבטחות אויף א „יענע וועלט“, נאר עס ערלויבט זיי דא אויף דר'ערד צו כאפען א בליק אויף דעם הימעלשען קעניגרייך און הייבט אויף דורך א דויערהאפטע קייט פון אונבעשטרייטבארע פאק־

טען דיא האפנונג אויף דיא אונשטערבליכקייט פון דער נשמה צו דער הויך פון אבזאלוטען אמת.

געבענדיג דיא אלגעמיינע פרינציפען פון יודענטהום, האט ער עס נאך פון דעסטוועגען אלץ ניט רעכט געמאכט אין אלע איינ־צעלהייטען. אום דאס צו טהאן האט יהודה הלוי פארגעבראכט א געדאנק, וואס איז געווים אריגינעל און גאון'יש. אזוי וויא דיא תורה דערצעהלט אין דיא מעשה בראשית, אז דיא גאנצע בעשאפונג האט גאט פריהער דורכגעדענקט, פאנגט ער אן פון דעם פאקט דאס אדם הראשון איז געוועזן פאלשטענדיג און פערפעקט אין גוף און נשמה ווען ער איז ארויס פון דעם בעשעפערס האנד, אהן דעם איינפלוס פון עלטערען, און דער אידעאל, נאך וועלכען מענשען זאלען שטרע־בען, איז שוין פארטגעזעצט געווארען אין זיין גאנצע ריינקייט. אלע וואהרהייטען, וואס זיינען נאר צוגענגליך צו דער מענשליכער זעעלע, זיינען מעגליך שוין אדם'ן בעוואוסט געוועזן גאר אהן דיא שווערע מיה פון שטודירען, און געוואוסט האט ער זיי אלע נאר דורך זיין איינגעבארענעם געוויסען, ער האט „בעזעסען" א פראָ־פעטישע נאטור און איז דערפאר גערופען געווארען גאט'ס קינד. דיעזע פאלשטענדיגקייט, ויעזע גייסטיגע און מאראלישע בעגאַ־בונג האט ער איבערגעלאזט צו דיא, וואס זיינען ארויסגעקומען פון איהם, וועלכע דורך זייער העכערע מעגליכקייט האבען דאס גע־קענט מקבל זיין.

דורך א לאנגע קייט פון אורעלטערען, מיט מאנכע לייכטע אונטערברעכונגען, איז דיעזע איינגעבארענע טוגענד איבערגעגאנגען צו אברהם'ן, דער גרינדער פון ישראל'ס פאמיליע און דאן צו דיא איבעריגע פון זיין שטאם: — דיא צוועלף שבטים. אויף אזא אופן בילדען דיא אידען מיט זיך דאס הארץ און דעם קערן פון דער מענשליכער ראסע און דורך געטליכען גנאד, איבערהויפט דורך נביאות, פאסען זיי אויף א מערקווירדיגער ארט צו דיעזען ארט, וואס זיי פערנעהמען. דיעזער אידעאלער כאראק־טער ערהויבט דעם בעזיטצער, מען קען זאגען, צו דעם מיטעלפונקט צווישען מענש און מלאך. אום אבער דיעזע געטליכע מתנה צו

דערגרייכען און אויפהאלטען איז דאס נויטיג צו האבען אן ארט וועלכער, דורך דיא אומשטענדען פון זיין קלימאט, קען העלפען ערהויבען דאס גייסטיגע לעבען. צו דיעזען צוועק האט גאט אויסערוועהלט דאס לאנד כנען. פונקט וויא ישראל, איז אויך זיין לאנד ספעציעל אויסגעקליעבען געווארען; עס איז אויסגעוועהלט, ווייל דאס ליעגט אויף דעם מיטעלפונקט פון דער ערד. דארטען האט זיך פראקלאמירט גאט'ס הערשאפט דורך דיא ענטשטעהונג פון פראפעטען און דורך אויסערארדענטליכע ברכות און קללות, וועלכע זיינען געוועזען איבערנאטירליך. דיא מצוות און לאו'ן פון דער אידישער אמונה זיינען מיטלען דורך וועלכע דיא הימעלשע פראפעטישע נאטור אין דער אידישער נאציאן זאל זיך שפייזען און אויפהאלטען. דערצו זיינען בעשטימט געווארען דיא כהנים פון אהרן'ס הויז, געבויט געווארען דער בית המקדש, איינגעפיהרט געווארען קרבנות און פערפאסט געווארען אלע דינים. נאר גאט אליין, פון ועמען דיעזע דינים קומען ארויס, וויים אויף וויא וויים זיי העלפען פערברייטען דיעזען גרויסען ציעל. מענשליכער שכל טאר ניט געפינען קיין חסרונות, אדער ענדערען זיי. דיא קלענסטע ענדערונג קען פעראורזאכען מען זאל פערזעהן דעם ערהאבענעם צוועק. פונקט וויא דיא נאטור גיט ארויס פערשיעדענע פראדוקטען ביי דיא ענדערונג פון באדען אדער קלימאט. דיא פפליכטען פון מאראל, אדער דיא דינים פון פערנונפט שטעלען ניט פאר דיא מערקווירדיגקייט פון יודענטהום וויא אנדערע מיינען. זיי זיינען בלויז דיא יסודות פון דעם געמיינשאפטליכען לעבען. דיא רעליגיעזע פפליכטען זיינען די אמת'ע הויפט פונקטען פון יודענטהום, און זיי בעצוועקען אויפצוהאלטען אין דעם אידישען פאלק געטליכע ליכטיגקייט און חן, און אייביגע פראפעטישע בעגייסטערונג.

אבוואהל דיא אמת'ע וויכטיגקייט פון רעליגיעזע געזעטצען זיינען אין גרונד גענומען בעהאלטען פון מענשליכען שכל, דאך שפיגעלט זיך אב אין זיי דיא חכמה פון זייערע גרינדער. יודענטהום פרעדיגט ניט קיין נזירות, אז מענשען זאלען קומען צו א'ן עולם הבא דורך פייניגען דעם גוף און דורך זיין אבגעשלאסען פאר זיך אליין, אויסגעטהאן פון דער וועלט. יודענטהום איז דער געגענ־

זאמט פון מעלאנכאליע און משונה'דיגע איינזאמקייט. עס וויל, אז זיינע נאכפאלגער זאלען לעבען גליקליך און צופריעדען דען דער צוועק פון לעבען — איז לעבען.

נאכדעם וויא יהודה הלוי האט אויסגעפונען דעם גרויסען ווערטה פון רעליגיעזע מעשים, איז דאס איהם געווען זעהר גרינג צו איבערצייגען דיא העכערקייט פון תלמודישען יידענטהום איבער דיא אמונה פון דיא קאראאימען און צו בעווייזען דיא ערהאבענע טוגענדען וואס שיידעט אב דעם אידישען גלויבען פון קריסטענטהום און איסלאם. דיא לאגע פון שקלאווערייא אין וועלכע דיא אידען זיינען אריינגעפאלען, זייענדיג צושפרייט צווישען דיא פעלקער, איז — לויט דיא מיינונג פון דעם פאעטרפילאזאף — קיין בעוויז פון זייער אונטערגאנג, אדער פון פערלארענע האפנונג. עס איז אויך — זאגט יהודה הלוי — קיין בעוויז, אז דיא פארלויפיגע מאכט פון דיא קריסטען און מחמדאנער, וועלכע שטאלצירען יעצט אזוי שטארק דערמיט — איז דער פועל יוצא פון זייערע געטליכע לעהרען. ארעמקייט און עלענדקייט, וועלכע זיינען אזוי פעראונווירדיגט אין דיא אויגען פון מענשען, שטעהען ביי גאט פיעל העכער וויא אויפגעבלאזענע שטאלץ און גרויסקייט. דיא קריסטען זיינען ניט אזוי שטאלץ אויף זייערע מעכטיגע פרינצען וויא אויף זייערע נידעריגע מענשען. אזעלכע וויא קריסטוס, וואס האט בעפוילען דאס „ווער עס וועט דיר שלאגען אויף דער רעכטער באק זאלסטו איהם אויך געבען דיא צווייטע", און אויף זייערע אפאסטאלס, וואס האבען געליטען דיא שרעקליכסטע מאטערנים און ערנידעריגונג, און האבען זיך וועגען דעם ניט געקימערט. דיא מחמדאנער זיינען זעהר שטאלץ אויף דיא נאכפאלגער פון זייער פראפעט וואס האבען צוליעב איהם געליטען דיא געוואלדיגסטע יסורים.

דאך דער גרעסטער ליידענדער איז ישראל, ווייל ער איז צווישען מענשען וואס דאס הארץ איז אין מענשליכען ארגאניזמוס. פונקט וויא דאס הארץ ליידעט און סימפאטהיזירט מיט יעדען טהייל פון קערפער, אזוי ליידעט דיא אידישע נאציאן גרויס צער און יסורים פון יעדער עולה צווישען דיא נאציאנען, אהן אונטערשיעד אויב דיא עולה איז געטהאן געווארען בעוואוסט אדער אונ־

בעוואוסט. דיא ווערטער וועלכע דער גרויסער פּראָפעט מאַכט דיא פעלקער זאָגען: „און ער האָט געליטען אונזערע ליידען און געטראָגען אונזערע זאָרגען“ זיינען אָנגעווענדעט אויפ׳ן איד. דאָך דיא אַלע שמערצען, וואָס ישראל האָט געליטען, האָבען איהם אַלץ ניט אומגעבראַכט, מען קען איהם פערגלייכען צו אַ חולה מסוכן, וואָס אַלע דאָקטוירים פון דער וועלט האָבען ערקלעהרט אַלס פערפאַלען און וואָס ער האָפט נאָך אַלץ, דורך אַ גרויס וואונדער, געזונד צו ווערען.

דאָס בילד פון דיא טויטע, צו־וואָרפענע ביינער וועלכע, דורך דעם וואָרט פון נביא, פעראייניגען זיך, קליידען זיך אָן אין אָדערען, פלייש און הויט, קריגען אריין אין זיך אַ נשמה און פאַנגען וויעדער אָן צו לעבען — דאָס בילד שטעלט אויף פאַר דעם איד, דאָס איז אַ פאָלשטענדיגע בעשרייבונג פון ישראל אין זיין נידעריגע, שרעקליכע לאַגע. ישראל׳ס צושפּרייטונג איז אַ וואונדערבאַרער, געטליכער פּלאַן, צו ווייזען דיא פעלקער דעם גרויסען גייסט מיט וועלכען ער איז בעגאַבט. דיא אידישע ראַסע איז גלייך צו אַ קערענדיל זריעה, וואָס ווערט אַריינגעלייגט אין דער ערד און ווערט דאַכט זיך צופוילט און פערשלונגען פון דיא עלעמענטען וואָס רינגלען איהם אַרום. אָבער ווען דאָס בליהט און קוועלט נעהמט דאָס וויעדער אָן דאָס אָריגינעלע נאַטור און וואַרפט אַראָב פון זיך דאָס פרעמדע שטאָף, וואָס פערשטעלט זיין אמת׳ע צורה, און ענדליך ווייזט דאָס אַרויס דיא אייגענע קראַפט און אזוי טריט ביי טריט ענטוויקעלט זיך דאָס צו דיא העכסטע פאָלקאָמענהייט. אזוי שנעל וויא דיא מענשהייט — צוגעגרייט ביי קריסטענטהום און איסלאַם — וועט אַנערקענען דיא ריכטיגע וויכטיגקייט פון דיא אידישע נאַציאָן אַלס דעם טרעגער פון געטליכען ליכט, וועט עס אויך אָבגעבען דיא פערדיענטע עהרע צו דעם וואָרצעל אויף וועלכען מען האָט אזוי לאַנג געקוקט מיט פעראַכטונג. דיא גאַנצע מענשהייט וועט דאַן צושטעהן צו דיא אידען און זיך האָבענדיג ענטוויקעלט אין גאָלדענע פרוכט, וועלען זיי ענדליך אַריינטרעטען אין דער קעניגרייך פון משיח, וועלכער איז דיא אמת׳ע פרוכט פון דעם בוים.

7 — יהודה הלוי אלס ציוניסט

דער געדאנק וואָס ברייגגט דעם דיכטער צו פערהייליגען פאלעס־טינא און דיא העברעאישע שפראכע — זיין טיעפע אונפערגלייכליכע ליעבע צו ארץ ישראל און זיין פעסטער בעשלוס צו געפינען א קבר אין ירושלים.

זייט יודענטהום עקזיסטירט איז דאָס נאָך ניט אַזוי ערהאבען און גאון׳יש געפרעדיגט געוואָרען וויא אין דיא פילאָזאָפיע פון דעם פּאָעט־פילאָזאָף פון אלט קאסטיליען. געדאנקען און געפיהלען, פי־לאָזאָפיע און פּאָעזיע אלץ אין איינעם צוזאמענגעבונדען אין א אָרי־גינעלער סיסטעם איז דיא אַרבייט פון יהודה הלוי און אלץ אום צו בעשאַפען א׳ן ערהאבענעם אידעאַל, א פערבינדונג צווישען הימעל און ערד.

אבער האסאָן יהודה הלוי האָט ניט בעלאַנגט צו דיא מענשען וואָס פּרעדיגען הויכע אידעען און אַליין פיהרען זיי אַן אנדער זאָרט לעבען. אין איהם זיינען געדאַנקען און מעשים געוועזען ענג צוזאמען געוועבט. קוים איז ער געקומען צום בעשלוס, דאָס דיא העברעאישע שפראַכע און דאָס לאַנד כנען בעזיצען אַ מערקווירדיגען געטליכען כאראַקטער, אַז זיי זיינען בעשטימט געוואָרען צו אַ הייליגען צוועק, האָט דיעזע איבערצייגונג בעהערשט זיין אויפפיהרונג. ער האָט אַ לאַנגע צייט ניט ענטוויקעלט דיא אוצרות פון זיין פּאָע־זיע, ווייל ער האָט געהאַלטען פאַר חילול השם צו שרייבען שירים אין לשון קודש לויט דיא אַראַבישע זילבען מאָאָס. נאָך מעהר, דער פילאָזאָף־פּאָעט איז געווען איבערצייגט, אַז דאָס הייליגע לאַנד האָט געהאַט שפּורען פון גאָטס גנאָד. זיין פּאָעטישע נשמה איז געווען אָנגעפיללט מיט דעם גייסטיגען שטאָלץ פון פּאַלעסטינא.

פון דעם צופּוילטען, אָבגעלעבטען גלאַנץ פון איהרע חורבות און איהר פערוויסטען שטאַנד האָט נאָך געאַטהעמט אַ פיעל העבערע

בעגייסטערונג. דיא ביטערסטע יסורים פון פערדרוס האבען צובראָ־כען זיין הארץ דענקענדיג פון ציון׳ס הייליגע רואינען. פאר איהם זיינען נאך יעצט, פונקט וויא אמאהל, דעם הימעל׳ס טויערן געווען אָפען איבער ירושלים און האבען פון דאָרט אראבגעגאָסען דיא געט־ליכע השפעה, וואָס האט אויפגעמינטערט דעם פערשטאַנד צו דער־גרייכען דיא גליקליכקייט פון א העכערע רוה. דאָרטען וואָלט ער געפלויגען מיט אדלער־פליגעל, דאָרט וואָלט ער איינגעאטהעמט אין זיך דעם געטליכען געדאַנק, וואָס שוועבט נאך איבער דעם דרימלענ־דען כותל מערבי. אין יענע וואונדערבארע געגענדען, וואו יעדער שטיין איז א פערגליווערטע נבואה, וואָס וועט נאך אמאהל מקוים ווערען, וואָלט ער ארומגעלאָפען באָרוועס און נאקעט און געוויינט און זיך געפרעהט צוגלייך.

ווען ער האט אָנגעפאנגען זיין ארבייט אין דער פילאָזאָפיע פון רעליגיאָן האט ער זיך בעקלאָגט אין ריהרענדע ווערטער וואָס ער, אזוי וויא פיעלע אנדערע, איז געווען אזוי נאריש ניט צו זעהן דעם גרויסען ווערטה פון ארץ ישראל, נאך וועלכע ער האט אויסגע־דריקט אזא בייגקשאפט מיט די ליפען און האט קיינמאל ניט געזוכט זיין וואונש צו פערווירקליכען. וואָס מעהר ער איז געקומען צום בעשלוס, אז אין הייליגען לאנד קען דער מענש קומען צו העכערע רעיונות און ריינערע מחשבות, זיך פעראייניגען מעהר מיט גאָט — אלץ מעהר איז געשטיגען זיין גליהענדער וואונש צו פאָהרען אהין און דאָרט פערברייגגען זיינע לעצטע טעג.

דיעזער אונווידערשטעהענדער בעגעהר נאך ציון, דיא געליעב־טע שטאָדט, האט ארויסגערופען אין דעם דיכטער דיא שאפונגס־קראפט פאר א סך ליידענשאפטליכע ליעדער, וועלכע זיינען אזוי פול מיט אמת׳ע געפיהלען וויא זיי זיינען שעהן אין זייער פאָרם. דיא ציון ליעדער, וואָס יהודה הלוי האט פערפאסט, שטעלען פאָר דיא פרעכטיגסטע פרוכט פון דיא ניי־העברעאישע פאָעזיע און מען מעג זיי מיט זיכערהייט פערגלייכען מיט׳ן תהלים.

יפה נוף משוש תבל,
קריה למלך רב,
לך נכספה נפשי
מפאתי מערב.
המון רחמי נכמר
כי אזכרה קדם
כבודך אשר גלה
ונוך אשר חרב.
ומי יתנני על
כנפי נשרים עד
ארוה בדמעותי
עפרך ויתערב.

. . . .

לבי במזרח ואנכי בסוף מערב,
איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב ?
איכה אשלם נדרי ואסרי בעוד
ציון בכבל אדום ואני בכבל ערב ?
יקל בעיני כל־טוב ארץ ספרד, כמו
יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב.

* * *

אָ, שעהנע שטאָדט, וואו ליכט און קדושה פלעגען פינקלען !
עס ציהט מיין גייסט צו דיר פון וויטע מערב ווינקלען,
מיין זעעלע וויינט, אָ, ליעבער נחת פון פערצייטען !
ווען כ׳זעה יעצט דיינע חורבות פול אין אַלע זייטען.
מיט אַדלער פליעגעל וואָלט איך שנעל צו דיר געפלויגען
און פייכט געמאכט דיין ערד מיט׳ן טוי פון מיינע אויגען.

. . . .

אין מזרח איז מיין הארץ, נאָר איך קען דאָרט ניט קומען,
וויא וואָלט איך אין דיא ליידען דיינע טהיילגענומען !
וואָס זאָל איך טאָן? ווי הויב איך דאָרט מיין אומה׳ס באַנער,
ווען ציון שמאַכט ביים קריסט און איך ביים מחמדאַנער?

„וואָס איז מיר שפּאַניען'ס פּראַכט? נאָר שטויב, אָהן
גלאַנץ אָהן זינען
געגען דעם שטויב פון גאָט'ס פערלאָזענע רואינען".

דאָס איז דער שליסעל, דער הויפּט מאָטיוו פון אַלע ציון ליעדער. עס איז אָבער צו שטוינען איבער דיא פערשיעדענע מייסטערהאַפטע אַרטען און פאָרמען אין וועלכע דער פּאָעט בעהאַנדעלט זיין געגענשטאַנד. וואָס פאַר אַ רייכקייט פון עמפּפינדונגען, בילדער און פאָרשטעלונגען ער ענטוויקעלט! ישראל'ס פערגאַנגענע טעג זיינען אידעאַליזירט אין זיינע פערזען. אָט שטעהט דער איד מיט אַ דערנער־קרוין פון טויזענד ליידען אויף זיין קאָפּ און אָט ערשיינט ער אין דעם בליאַסקעדיגען דיאַדעם פון פריידיגער האָפנונג. דער אינהאַלט פון זיינע לירישע געזאַנגען פול מיט השתפכות הנפש, מיט נשמה אויסגוס דרינגען אַריין אין הארץ פון לעזער און וויעגען איהם מיט אַ שטורם צווישען שמערץ און נחת, וועה און האָפנונג, און דער איינדרוק בלייבט איבער אויף אייביג צונויפגעמישט מיט געפיהלען פון ענטהוזיאַזמוס און איבערצייגונג.

דער זינגער, וואָס איז געווען אַזוי בעגייסטערט מיט דער זאַך פון זיין נאַציאָן, האָט זיך בעמיהט איבערצוגעבען זיינע ברידער זיין טיעפע בייענקונג נאָך ירושלים און אין אויפוועקען זיי צו מאַכען אַ מין פּלאַן זיך ווידער אומצוקעהרען אַהין. איין פּאָעזיע אין ער־הויבענע און ליעבליכע טענער ערמוטהיגט דיא אידען צו פער־לאָזען די פעלדער פון אדום און ישמעאל (קריסטליכע און מחמדאַני־שע לענדער) און צו זוכען זייער איינגעבאָרענעם נעסט אין ציון. דאָך קיין ווידער קול פון אַן ענטפער האָט זיך געהערט. דאָס איז געווען אַ'ן ערהאבענער, מאַיעסטעטישער בעגריף פון דעם פרומען פּאָעט־פילאָזאָף, וועלכער האָט געוואַגט צו טרוימען פון אַזאַ גוואַל־דיגע אונטערנעהמונג.

דיא נשמה פון יהודה הלוי איז געווען צוגעבונדען מיט אונ־זיכטבאַרע שניר צו ישראל'ס אַמאָליגע היים און ער האָט זיך ניט געקענט לויז מאַכען פון זיי. ווען ער האָט געענדיגט זיין אונשטערב־

ליבעס ווערק דעם דיאלאג פון כוזרי (אומגעפעהר 1141) האָט ער גענומען מאַכען פערשיעדענע ערנסטע פּלענער וויא אַזוי אונטער־צונעהמען אַ רייזע נאָך דעם הייליגען לאַנד. ער האָט געבראַכט ניט קיין קליינע קרבנות צו זיין מערקווירדיגען, אויב אויך אַביסעל אַוואַנטורישען, בעשלוס. ער האָט אויסגעביטען אַ רוהיג און צו־פֿריעדען לעבען אויף אַ לעבען פון אויפּרעגונג און אונגעוויסהייט און האָט איבערגעלאָזען זיין איינציגע טאָכטער און זיין אייניקעל וואָס ער האָט שטאַרק און היים געליעבט. ער האָט אַבגעגעבען זיין ישיבה, וואָס ער האָט געגרינדעט אין טולעדאָ און האָט זיך געשייד־ דעט מיט דעם קרייז פון תלמידים, וואָס ער האָט געליעבט וויא זיהן, און וועלכע האָבען איהם פערעהרט וויא אַ פאָטער, ער האָט געזאָגט „זייט געזונד" צו זיינע פיעל פריינד, וואָס האָבען איהם, אָהן קנאה, געליבט פאַר אַ בעריהמטען געלעהרטען. דאָס אַלץ האָט ביי איהם געהאַט אַ גאַנץ קליינעם ווערטה אין פערגלייך מיט זיין ליעבע צו גאָט און דאָס הייליגע לאַנד. ער האָט געגלוסט צו בריינגען זיין הארץ אַ קרבן צו דעם הייליגען אָרט און צו געפינען זיין קבר אין דיא געבענשטע ערד.

8 — זיין נסיעה קיין ארץ ישראל.

דער אונשטערבליכער מייסטער פון דיא ציון געזאנגען פאהרט זינגענד זיין לעצטען „ציון“ אין ירושלים — דיא שרעקליכע רייזע אויפ'ן ים — זיין קבר א'ן אייביגע געהיימניס.

פערזארגט מיט גענוג מיטעל האט יהודה הלוי אנגעפאנגען זיין רייזע, און זיין דורכפאהר דורך שפאניען איז געווען וויא א טריאומפף־צוג. זיינע מאסען פריינד אין דיא שטעדט, דורך וועלכע ער איז דורכגעפאהרען האבען איבערגעשטייגט איינע דיא אנדערע אין אבגעבען איהם כבוד. מיט עטליכע איבערגעבענע בעגלייטער האט ער בעשטיגען א שיף, וואס איז אבגעפאהרען נאך עגיפטען.

איינגעשפארט אין א קליין הילצערן קעמערל, וואו עס איז ניט געווען גענוג פלאץ צו זיצען אדער ליעגען, א ציעל פאר דיא גראבע, אונגעהובעלטע וויצען און גלייכווערטלעך פון דיא מאטראזען, זעע־קראנקהייט און שוואכען געזונד, האט זיין זעעלע דאך ניט פערלארען קיין פונק פון איהר קראפט זיך צו ערהויבען צו א גלענצענדע ספערע. זיינע אידעאלען זיינען געווען זיינע טהייערסטע און בעסטע שיף'ס־חברים. דאן, ווען דער שטורם האט געשטויסען דיא שיף אויף דיא רוישענדע כוואליעס און זיך געשפיעלט מיט איהר וויא מיט א צאצקע און האט געמאכט, אז „צווישען איהם און דעם טויט איז ניט געוועזן קיין אנדער מחיצה וויא א ברעט“ — דאן האט זיך אויפגעשלאסען דער אוצר פון געזאנג אין זיין ברוסט. ער האט בעזונגען דעם ים אין אזעלכע פרעכטיגע ליעדער, וועלכע, פאר דיא ריכטיגקייט פון זייער שילדערונג און טיעפקייט פון געפיהלען, האבען בלויז עטליכע פערגלייכונגען.

„דיא וועלען רוישען — זיי גרויס, אָ, זעעלע מיין,
באלד וועסטו אין דער הייליגער שטאדט אריין !“

דיא נסיעה איז אָבער געווען אַ שווערע, דורך שלעכטע ווינדען האָט זיך דיא שיף שטאַרק פערשפעטיגט און איז אָנגעקומען אין אלעקסאַנדריען אויף סכות (סעפּטעמבער) און יהודה איז אוועק צו זיינע אידישע ברידער צו בלייבען ביי זיי ביז איבער יום־טוב, אָבער ניט פערגעסענדיג קיין אויגענבליק דעם ציעל פון זיין רייזע, דאָך וויא גיך מען האָט זיך דערוואוסט זיין נאָמען האָבען זיך אלע הער־צער צוגעצויגען צו איהם. דיא בעריהמטעסטע מענער פון דער אלכסנדריינישע קהלה, אלע ערצטע און רבי אהרן בן־ציון אבן־אלאמאני, וועלכער איז געווען געבענשט מיט עשירות און מיט קינ־דער און איז אליין געווען אַ דיכטער פון אידישע תפלות, האָט זיך געאיילט איהם צו עמפּפאַנגען וויא אַ נאָבעלען גאסט, האָט איהם אָבגעגעבען דיא גרעסטע עהרע און האָט איבערגעגעבען זיין גרויס־ארטיגען פּאַלאסט מיט אלע פערגניגונגען פאַר יהודה׳ן מיט זיינע קאַמעראַדען. דורך דיא פאָרזיכטיגע בעהאַנדלונג פון זיינע הארציגע פריינד האָט ער זיך ערהאָלט פון דעם רושם, וואָס דיא אונגעלונ־גענע ים־רייזע האָט אויף איהם געמאכט און האָט אויסגעדריקט זיין דאַנקבארקייט אין פּרעכטיגע העבּרעאישע פערזען. דיא פאַמי־ליע פון אבן־אלאמאני זיינען אַזוי צוגעשטאַנען צו איהם, ער זאָל נאָך אַזוי גיך ניט אַוועקפאָהרען, אַז אָבוואָהל זיין הארץ האָט איהם געצויגען וואָס גיכער צו קומען אין דעם הייליגען לאַנד, איז ער דאָך געבליבען אין אלכסנדריען פולע דריי חדשים: ביז חנוכה.

ער האָט זיך אָוועקגעריסען מיט גוואַלד פון אַזעלכע טהייערע פריינד, און האָט געמיינט צו געהן צום פאָרט פון דאַמיאַט, וואו עס האָט געוואָהנט איינער פון זיינע בעסטע פריינד אבו סעיד בן חלפן הלוי, מיט וועלכען ער האָט זיך נאָך בעקענט אין שפּאַניען. ער איז אָבער געצוואונגען געווען צו ענדערן דעם פּלאַן פון דיזער רייזע, ווייל דער אידישער פירסט אבו־מאסנור (מאנסור) שמואל בן חנינה, האָט איהם אריינגעשיקט אַ דרינגענדען איינלאַדונגס־בריעף.

אבו־מאסנור, וועלכער האָט געוואָהנט אין כליף׳ס הויז, איז דאַן געווען דער הויפּט פיהרער פון דער אידישער קהלה אין

אלכסנדריען און האָט געטראָגען דעם טיטעל פירסט (נגיד). יהודה הלוי האָט דיעזע איינלאַדונג ניט געקענט צוריקווייזען, ווייל ער האָט געדאַרפט דעם אידישען פירסט'ס רעקאָמענדאַציעס כדי צו קענען גרינגער פאָרטזעצען זיין רייזע קיין פּאַלעסטינאַ. דער פירסט איז געווען זעהר וויט בעריהמט און געאַכטעט און זיינע עמפּפעהלונגען האָבען געהאַט אַ גרויסע ממשות.

אבו־מאַסנור האָט געגעבען אָנצוהערען, אַז ער קען איהם שטיצען מיט גרויסע סומען געלד, אָבער ער האָט דאָס זעהר עדעל מוחל געווען אין אַ בריעף ערקלעהרענדיג, אַז „גאָט האָט איהם פערזאָרגט מיט כל טוב, אַז ער האָט גענוג געלד פאַר דער נסיעה און האָט נאָך איבערגעלאָזט אַ גרויס פערמעגען אין דער היים".
באלד נאַכדעם האָט ער אין איינע פון דיא שיפען, וואָס פאָהרען אויפן נילוס אָבגערייזט קיין קאַהירה.

דער אַלטער, היסטאָרישער שטראָם האָט אויפגעוועקט אין איהם זכרונות פון זיין אידישע פערגאַנגענהייט און ער האָט זיך דער־מאָנט אָן זיין נדר. ער האָט פעראייביגט דיעזע רייזע אין צוויי שעהנע ליעדער. דער פירסט אבו־מאַסנור האָט איהם זעהר וואַרעם עמפּפאַנגען אין קאַהירה. דער דיכטער האָט זיך געבאָדען אין דעם גאָלדענעם שיין פון זיין פריינד'ס ערהאַבענהייט און האָט געזונגען פון זיין בעוואוסטע גוטהערציגקייט און זיינע דריי נאָבעלע זיהן.

ער איז ניט לאַנג געשטאַנען אין קאַהירה און האָט שנעל אָבגערייזט צום פּאָרט פון דאַמיאַט, וואו ער איז אָנגעקומען פּונקט צום תענית פון עשרה בטבת (דעצעמבער אומגעפעהר 1142—1141)
דאָ האָבען איהם פריינד זעהר גוט אויפגענומען, איבערהויפּט האָט איהם גוט עמפּפאַנגען זיין פריינד אבו סעיד חלפן הלוי, אַ מאַן פון גרויס בעגאַבטקייט און חשיבות. יהודה האָט געווידמעט מאַנכע שעהנע ליעדער צו איהם און צו אַנדערע פריינד. דיעזע פריינד זיינע האָבען איהם אויך געזוכט אָבצורעדען פון זיין רייזע קיין פּאַ־לעסטינאַ. זיי האָבען איהם אָנגעצייגט אויף דיא געפאַהר מיט וועל־כע אַזאַ אונטערנעהמונג איז פערבונדען און האָבען איהם אויך פער־איינם דערמאָנט אַז אַ סך זכרונות פון דער אידישער יוגענד זיינען

אויך פערבונדען מיט מצרים. אויף דעם האָט ער זיי געענטפּערט, אַז „אין מצרים האָט זיך דיא השגחה בעוויזען וויא אין איילענים ווערענד אין דעם היילינען לאַנד האָט זיא געמאכט איהר שטענדיגע וואָהנונג". ענדליך האָט ער זיך געזעגענט מיט זיינע פריינד און פערעהרער און האָט זיך גענומען דורכפיהרען זיין פּראָיעקט אין דער ווירקליכקייט. אין וועלכען אָרט ער האָט זיך שפּעטער אָבגעשטעלט איז אונבעקאַנט.

אין פּאַלעסטינא האָבען אין דיעזער צייט געהערשט קעניגע און פּרינצען, דיא פריינד פון דעם העלד גאָדפריי פון בולאָן. דיעזע הערשער האָבען וויעדער ערלויבט דיא אידען צו וואָהנען אין היילינען לאַנד און אין דער הויפּשטאָדט, וועלכע איז יעצט געוואָרען קריסטליך. דאָס לאַנד איז, אין דער צייט פון יהודה'ס רייזע, ניט געוועזען געשטערט פון קריעג, ווייל דיא קריסטען וואָס האָבען זיך בעזעצט אין פּאַלעסטינא מיט הונדערט יאָהר צוריק, זיינען דוקא געוועזען מענשען, וואָס האָבען געליעבט שלום און האָבען דאָס געקויפט פון זייערע שונאים אום יעדען פּרייז. דיא אידען האָבען אויך געהאַט חן אין דיא קליינע הויפען פון דיא קריסטליכע פּרינצען אין פּאַלעסטינא, און אַ קריסטליכער בישאָף האָט זיך נעביך בעקלאָגט דאָס צוליעב דעם איינפלוס פון זייערע ווייבער האָבען דיא פּרינצען מעהר צוטרויען צו דיא אידישע און אַנדערע דאָקטוירים פון דיא אַרומיגע פעלקער וויא צו דיא ליטאַינישע. (דאָס הייסט קריסטליכע). מעגליך, אַז דיא קריסטליכע דאָקטוירים האָבען טאַקע ניט געטויגט.

יהודה הלוי האָט וויא עס שיינט, דערגרייכט דעם ציעל פון זיין פערלאַנג, און האָט בעזוכט ירושלים אָבער נור פאַר אַ גאַנץ קורצע צייט. דיא קריסטליכע איינוואָהנער פון דער היילינער שטאָדט זיינען, זעהט זיך, געוועזען געגען איהם זעהר פיינדליך און קריגעריש, און האָבען איהם דאָס לעבען אין דער רעזידענץ אָנגעפּיללט מיט עקעל. מעגליך, אַז וועגען דעם טאַקע רעדט ער דאָס אין זיין ערנסטע, רעליגעזע פּאָעזיע וואו ער יאָמערט אויס אין דיא מיטעלסטע פערזען דיא פאָלגענדע ריהרענדע ווערטער:

צו זעהן דיך האָב איך אויסגעקוקט דיא אויגען,
דאָך ווען איך האָב געגרייכט דיין הייליג אָרט,
האָט מיך דער שונא ווילד פערטריבען פון דאָרט,
פערצווייפעלט בין איך פון דיין שוועל געפלויגען.

מיין אומה'ס שיקזאַל מוז איך אויך פערטראַגען,
און שטיל זיך בויגען אונטערן דריקערס שפּאָט,
ווייל איך פערהייליג ניט אַ פאַלשען גאָט,
און גיס צו דיר נאָר אויס מיין האַרץ אין קלאָגען.

דער סוף פון זיינע רייזען זיינען געבליבען אונבעקאַנט. מען ווייס, אַז ער איז געוועזען אין דמשק און טאַיער, אָבער ניט מעהר. דיא אידען פון טאַיער האָבען איהם צוגעטהיילט גרויס כבוד און ער האָט דאָס קיינמאָהל ניט פערגעסען. אין אַ געדיכט צו זיינע טאַיער'שע פריינד ערגערט ער זיך איבער זיינע פערוועלקטע האָפנונגען, איבער זיין שלעכט פערוועלקטע יוגענד און איבער זיין געגענוואַרטיגע עלענדקייט. דיא פערזען אין וועלכע ער דריקט אויס דיזע געפיהלען זיינען פול מיט געמיטה. זיי קענען ניט געלעזען ווערען מען זאָל דערביי ניט פיהלען דיא גרעסטע וועהמוטה און דיא טיעפסטע סימפּאַטהיע צו דיזען טאַפּפערען העלד און מאַרטירער.

וואו ער האָט וויטער געריזט בלייבט אַ'ן אייביגער סוד. מען ווייס, אַז ער איז געוועזען אין צור, די הויפּטשטאָדט פון די פעניקער. און דמשק, און אַז דיא אידען פון צור האָבען איהם אָבגעגעבען גרויס עהרע, אָבער וואו ער איז שפּעטער נעלם געוואָרען איז אונבעקאַנט אויף היינטיגען טאָג. זיין קבר, אַזוי וויא משה'ס, איז ארומגערינגעלט מיט אַ'ן אייביגע געהיימניס.

אַ לעגענדע איז פאַראַן, אַז אַ מחמדאַנישער רייטער איז אריבערגעריטען איבער איהם ווען ער האָט געזונגען זיין ערהאַבענעם ליעד „ציון הלא תשאלי“. אָט אַזוי איז דער גרעסטער אידישער פּאָעט און רעליגיאָנס־פילאָזאָף דורכגערייזט דאָס לעבען בעגלייט און אָנגעפיהרט פון זיינע אידעאַלען און איז געפאַלען אַ הייליגער קרבן אויף דעם מזבח פון זיין הייסע ליעבע צו ציון און זיין גאָט.

פיעלייכט איבער קיין אידישען דיכטער איז אָנגעשריעבען אַזאַ גרויסע ליטעראַטור וויא איבער דיעזען געטליכען מאַן. זיינע שירים זיינען איבערזעצט אין אַלע שפּראַכען פון דער וועלט. אידען און ניט אידען האָבען אויף איהם געגעבען זייער הסכמה. ווען

שפאניען וועט אמאל אויפהערען צו בעטראכטען איהרע קירכען־טאטעס פאר דיא גרעסטע לייט און וועט קוקען אויף איהר פערגאנגענהייט מיט אפענע אויגען און אויף אידען — אהן פאראורטהייל, וועט אבול־האסאן יהודה הלוי פערנעהמען דעם אויבען־אן פון איהר ליטעראטור. א מאנומענט וועט זיא איהם שטעלען אין רעכטען מיטען פון איהר רעזידענץ שטאדט און וועט זיך שלאגען אין הארצען פארוואס זיא האט דאס שוין לאנג ניט געטהאן.

איינע פון דיא פרעכטיגסטע זאמלונגען פון יהודה הלוי'ס ליעבע ליעדער מיט ערקלעהרונגען, איז דאס ביכעל „בתולה בת יהודה„ פון שמואל דוד לצטו שד"ל. א ביכעל מיט געקליבענע ליעדער אין דייטשער איבערזעצונג איז ערשיענען אין בערלין (1893). דיא איבערזעצער זיינען אברהם גייגער, ס. העללער, ס. י. קאמפף, ס. קריסטעלער, לאנזעסבערגער, מ. לעווין, מ. ראפאפארט, מ. זאכס, א. זולצבאך און מ. שטיינשניידער. שעהנע בעשרייבונגען וועגען יהודה הלוי אין ענגליש געפינען זיך אין דיא Jewish Portraits פון דיא בעריהמטע ענגלישע שרייבערין Lady Magnus (ליידי מאגנוס), און פון דזשאזעף דזשייקאבס אין זיין בוך „דזשוּאיש איידיאלס".

פיעל פון יהודה הלוי'ס געד־כטע זיינען איבערזעצט אין אונגאריש פון דעם בעריהמטען אידיש־אונגארישען פאעט יאזעף קיסס. איינער פון דיעזע ליעדער, א טרינק־ליעד איז נאכהער איבערזעצט געווארען אין דייטש און אקאמפאנירט מיט מוזיק פון דעם בעריהמטען אידישען מוזיקער איגנאץ ברילל און איז אבגעדרוקט אין דיא וויענער „וועלט", 6טען דעצעמבער 1901. געלונגען זיינען אויך דיא ענגלישע איבערזעצונגען פון עמא לאזארוס.

דיא, וואס פערשטעהען העברעאיש און האבען ניט געהאט קיין געלעגענהייט צו לעזען יהודה הלוי'ס פאעזיע, וועלען זעהן דיא גאונות פון דיעזען ערהאבענעם מייסטער פון פאלגענדען שיר וואס ער האט געשריבען צו 13 יאהר:

לרב יצחק נשיא כל הנסיכים,
חסדים אל־בני בניו משוכים

שמו על בן בנו נקרא כהיום
ושם עליו ידי חסדו סמוכים.
יליד נקרא במרום בן אלהים,
ונקרא באדמה בן־מלכים.
ילדוהו כרוב שוכן אדמה,
ולו בין מלאכי אלהים.
מקור מים לכל־נפש עיפה,
ונגה לאשר הלך חשכים.
שמו ברוך והוא כשמו מברך,
והמתברכים בשמו ברוכים.

אַט אַזוי איז שוין דער קאסטיליאנישער זשעני געוועזן אַ פאַל־שטענדיגער דיכטער צו דרייצעהן יאָהר און מיטן לויף פון זיינע יאָה־רען איז געוואקסען זיין פאָעזיע ביז זיא האָט דערגרייכט דיא העכ־סטע הימלען און האָט זיך איינגעשלאָסען אין דעם „צרור החיים“, אין דעם אייביגען בונד פון אונשטערבליכקייט.

ציון הלא תשאלי.

פון יהודה הלוי, איבערזעצט פון

מאָררים ראָזענפעלד.

דען ווילסטו, ציון, גאָר ביי מיר ניט פרעגען
אויף דיינע עלענדע, וואָס זיפצען שווער ?
איך טראָג דאָך זיי'רע גרוסען דיר ענטגעגען —
דיין רעשטיל, וועה, דו האָסט דאָך שוין ניט מעהר.

פון מזרח, מערב, דרום און פון צפון,
איך ברענג דיר ברכות, ברכות אָהן אַ שיעור, —
דיא קינדער דיינע בײנקען שטארק און האָפען,
אַ יעדעם הארץ נאָר ציהט אַהין צו דיר.

אויך איך, געבונדענער אין גלות - קייטען,
בעקלאָגענדיג דיין שרעקליכען בעשטאַנד,
וויל דיינע לאנג פערלאָז'נע בערג פערשפּרייטען
מיט טרעהרען, וועלכע פליסען נאָכאַנאַנד.

אַ קלאָג־מוטער בין איך צו גיסען טרעהרען
אויף דיר, אָ, ציון, אויף דיין אונטערגאַנג,
און טרוים איך פון דיין זיסען ווידערקעהרען,
ווער איך אַ הארפע צו דיין שעהן געזאַנג.

מיין הארץ, עס ציהט צו בית־אל און מחנים,
צו פּניאל, אך, וויא ציהט אַהין מיך דאָרט!
וויא גלוסט מיין גייסט צו דיר ירושלים! —
איך קוש פון וויט דיין יעדער געטליך אָרט.

דאָרט איז דיא שכינה נאָר געוועזן דיין שכנה,
און דער בעשעפער, ער האָט אויפגעמאכט
ענטגעגען זיינע בלאַנקע הימלען רייגע
דיא טויהר'ען דיינע פול מיט גלאַנץ און פּראכט.

וויא קען איך דאָס אַהן וועה, אָהן שרעק דערמאָגען?
אויף דיין געזאלבטענס אָרט זעה איך אַצינד
אַ נידעריגען שקלאַווע שטאָלציג טהראָנען, —
גע'ירש'עט האָט דער קנעכט דעם קעניג'ס קינד.

אָ, יענע הויכע ערטער צו בעשטייגען,
וואו דיינע גרויסע האָבען זייער רוה;
וואו זיי'רע אייביג גרינע קברים צייגען
אַ האָפנונג, וועלכע זאָגט אַ סך מיר צו!

אהין, ווען איך זאָל אדלער פליגעל קריגען,
געפלויגען וואָלט איך און פאר וועה און שמערץ,
אוואו דיא שטיקער דיינע הפקר ליגען,
ארייגעשליידערט אויף מיין וואונדיג הערץ.

אויף יענע ערד וואָלט איך מיך אויסגעצויגען!
און וואָלט איהר אויפגעוועקט מיט מיין געוויין,
איעדער שטויב מיט לוסט אַריינגעזויגען —
און מיט מיין ברוסט דערוואָרעמט יעדען שטיין.

הר העברים, הר ההר, צוויי שטערען —
זיי לייכטען דאָרט אַדורך דיין נאכט;
זיי האָבען דיר בעשעהנט מיט זיי'רע לעהרען —
נאָך יענע ערטער גאַר איך און איך שמאַכט.

דיין לופט איז זעעלען־שפייז, מיט האָניג פליסען
דיא טייכען דיינע; בשמים איז דיין שטויב;
דיין געגענוואָרט איז לעבען, פרייד און וויסען —
דו ביזט אַ הייליג ליעד, אַ גאָטעם לויב.

וויא וואָלט איך נאַקעט דאָרט און באָרוועס לויפען,
וואו גאָט האָט זיינע גרויסקייטען פערפלאַנצט;
וואו דיינע טעמפלען, דיינע שעהנע הויפען
עם האָבען אין דער ריינסטער ליכט געגלאַנצט!

וויא זאָל איך זיך צו לוסט און פרייד דערהייבען
ווען איך מוז צוקוקען מיט וועה און גרויל
וויא הינד צורייסען דיינע שטאָלצע לייבען
און דיינע אָדלערס ליגען ביי דער קראָה אין מויל?

דעם טרויער כוס נעהם צו! כ'קען מעהר ניט טרינקען.
כ'בין לאַנג פון דיינע ביטערניסען פול,
צוויי מאָל האָב איך געזעהן דיין גרויסקייט זינקען,
דיין קדשי קדשים און דיין קעניג'ס שטוהל.

* * *

נאָך שטראַהלסטו וויא דיא זונן, אָ, הייליג ציון!
נאָך זיינען דיינע פריינד אין דיר פערליעבט,
נאָך איז דיין חן אין מיטען פון זיין בליהען —
און יעדער זעעלע איז אָן דיר פערקניפּט.

אין זיי'רע שקלאַווען-גריבער, וואו זיי קרעכצען,
געלוסטען זיי נאָך דיר פון פריה ביז שפּעט,
זיי בוקען זיך ענטגעגען דיר און לעכצען
נאָך דיין ערלייזונג אין אַ היים געבעט.

וויא קען דיא דומהייט פון דיא קעניגרייכען
זיך מעסטען, פּרובען מיט דיין „ליכט און רעכט?"
ווער קען צו דיינע דיכטער זיך פערגלייכען,
צו דיינע פירסטען, פּריסטער — דיינע קנעכט?

פערשוואונדען וועלען ווערען אלע געטער,
דאָך דיין בעשיצער בלייבט, ער ווערט ניט אַלט!
עס ווינקט אַ צוקונפט דיר, אַ זיסער שפּעטער,
דיין יוגענד גרינט, דיין נייער מאָרגען שטראַהלט.

אָ, וואויל דעם, וועלכער ווערט ניט מיעד צו האָפען
אויף יענעם גליק, אויף יענער גאָלד'נער צייט,
ווען דיינע טהירען ווערען ווידער אָפען
פאַר דיינע וואַנדערער אין דער פרעמדע וויט!

קאטאלאג

פון דער

אינטערנאַציאָנאַלער ביבליאָטהעק פערלאַג קאָמפּ.

		פרייז.
פיליפּ קראַנץ,	קולטור געשיכטע, 3 בענדער, 1000 זייטען, 100 בילדער, שיין געבונדען, פרייז יעדער באַנד	75 ס.
" "	דיא געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן, 3 טהיילען אין איין באַנד, שיין געבונדען	75 "
" "	יציאת מצרים, מיט איין קארטע פון מצרים	15 "
" "	אַריסטאָטעל, זיין ביאָגראַפיע	10 "
" "	וואָס הייסט נאַציאָן — זיינען אידען אַ נאַציאָן?	10 "
י. גאָרדין,	גאָט, מענש און טייוועל, דראַמע אין 4 אַקטען	25 "
" "	וואָלטער, זיין ביאָגראַפיע	10 "
דר. קאַספּע,	מעכאַניקע, נאָך סיר אייזאַק ניוטאָן	10 "
" "	אַסטראָנאָמיע " "	15 "
" "	אָנפאַנג פון כעמיע	15 "

פרייז.

מ. באראנאוו, דער מענש און דיא נאטור.........10 "

ל. טאלסטאי, פּאַטריאָטיזמוס און רעגירונג, 05 "

" " דער איינציגער מיטעל...........05 "

ביידע בראַשורען איבערזעצט פון מ. קאטץ.

מאקסים גארקי, ערציילונגען, איבערזעצט פון ח. אלעקסאנדראָוו.......................15 "

ח. אלעקסאנדראוו, טאָלסטאָי, זיין ביאָגראַפיע 10 "

ב. פייגענבוים, רמב"ם, זיין ביאָגראַפיע.............10 "

מ. וויערניק, רב סעדיה גאון, זיין ביאָגראַפיע...10 "

מ. פרומקין, ר' ישראל בעל שם טוב, זיין ביאָגראַפיע..........................10 "

מאררים ראזענפעלד, געזאַמעלטע ליעדער פון מאָררים ראָזענפע'ד, 337 זייטען, אילוס- טרירט, שעהן געבונדען, פרייז................ $1.00

פיליפ קראַנץ, אַמעריקאַ פאַר קאָלומבוס, א קולטורגעשיכטליכע נאכפארשונג, 169 זייטען מיט 44 צייכנונגען, שיין געבונדען, פרייז..................50 ס.

פ. וויערניק, דער ווילנער גאון, זיין ביאָגראַפיע 10 "

ד. מ. הערמאלין, יצחק בער לעווינזאָהן, זיין ביאָגראַפיע.. .... 15 "